

Hjelmslev Herred.

Historisk-topografisk skildret

af CHR. HEILSKOV.

(Sluttet).

Venge Sogn

omgives af Dover Sogn, Skanderup Sogns nordlige Del, Mesing og Adslev Sogne, Stjær, Storning og Galten Sogne i Framlev Herred og Laasby og Tulstrup Sogne i Gern Herred.

Kort over Venge Sogn.

Jorderne, der er højtliggende og tildels bakkede, er af forskellig Beskaffenhed, dog overvejende lerede, mere eller mindre muldede, mod Nord og Nordøst noget skarpsandede. Det højeste Punkt er Bavnehøj (116 m), nord for Nørre-Vissing. Andre benævnte Højdepunkter er Stejlbjerg (hvor efter Sagnet Rane Jonsøn skal være bleven stejlet), Tyklund Bakke, Gaashøje, to Høje paa en træbevokset Bakke¹⁾, Kollen (Koldbakken), en ejendommelig, skovbevokset Bakke med bratte Sider, og Damsbjerg. Østligst følger Sognegrænsen paa en mindre Strækning Foden af den maleriske Rammel Aas og senere af Bjørnebjergene, begge i Stjær Sogn. Egnen mellem Rammel Aas og Venge bærer tydeligt Spor af at være ryddet Skovland, en ejendommelig Natur, isprængt Lyngskrænter og Smaaskov.

Fra Nordøst til Sydvest strækker der sig gennem Sognet et Engdrag, der gennemstrømmes af Knudaa. Denne faar et Tilløb, Stabelbæk, der kommer nede fra Haarby og paa sit nedre Løb mellem Søballe og Venge, hvor den kaldes Skærbæk, paa en længere Strækning flyder gennem en malerisk Dalfure med skovbegroede Sider. Vejen fra Jeksen til Venge og Kirkestien fra Søballe til Venge skærer denne Skovkløft paa to forskellige Steder. Ved Sognets Nordgrænse ligger den lille Pittersø, der undertiden kan ses skrevet »Peders Sø«. Det er dog et Spørgsmaal, om ikke Navnet kommer af et Salpeterværk, som kan have ligget her. Denne lille Søs Vand føres saa videre til Venge Sø ad Knudaa. Men det første lille Stykke indtil en Bro paa en Markvej er nu udtørret og Afløbet ført gennem en Rørledning under Bakken. Meningen er nemlig at udtørre Søen. Denne hører nu heldigvis ikke til de særlig naturskønne, men den er dog et blankt Øje midt i de grønne Marker. Og nu bliver der altsaa et blaat Øje til dem, der helst ser alle Smaavande i vort altfor tørlagte Land bevaret.

¹⁾ Lærer Valbjørn i Venge mener, at de snarere maa skrives Gaardshøje, da der nord for Bakken er en Lokalitet, kaldet Gaardstofferne, formentlig en Erindring om en eller anden gammel Gaard paa dette Sted.

Knudaa glider nu videre forbi Sophiendal ud i den romantiske lille Venge Sø, der om Sommeren er stærkt tilgroet. Sagnet ved at fortælle, at en større Skat af Sølvsager skal være nedsænket i denne Sø i Krigstider af Frygt for Fjendens Efterstræbelser, men senere har man forgæves ledt efter den.

Fra Venge Sø strømmer Aaen gennem Mosestrækningen Aakær videre til den ved Sognets Vestgrænse liggende dejlige Ravnsø (udførligere omtalt under Dover Sogn). Om sidstnævnte Sø er der bleven sagt, at den aldrig fryser til før Solhverv er forbi, medens Venge Sø straks fryser til¹⁾. Den tidligere Søballe Sø er nu udtørret. Den nævnes under Navnet Sandgrav Sø i 1467, da et Tingsvidne bekræfter, at Øm Kloster har Del i Sandgrav Sø saa vidt som Venge, »Soballj« og Gammelgaards Marker støder til den²⁾. Denne og Pittersø var 1722 bortforpagtede paa Livstid til Jens Michelsen i Høver, Ravnsø og Venge Sø til Søren Rasmussen i Venge, ligeledes paa Livstid. (Om Fiskeriet i Venge og Søballe Søer se under Dover Sogn).

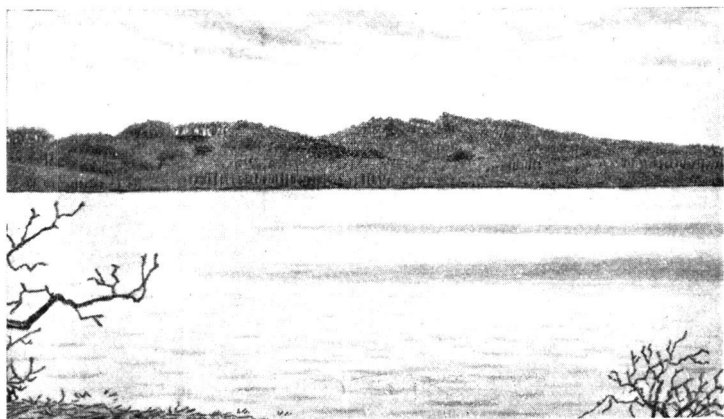
Sognets sydvestlige Del er helt opfyldt af Skove, der gaar i ét med Nygaarde—Hemstok Skovene i Dover Sogn. De skilles ved Venge—Hemstok Vejen i de to højtliggende Skovstrækninger Vorbjerge og Smedebjerge. Nogle Skovparter i det sydøstlige Hjørne hedder Kirkeskov og Balleskov. Dette samlede Skovkompleks, hvori der er vildsomt og vanskeligt at færdes, er gennemskaaret af dybe Dale, begrænsede af eventyrlige Skovhøjder. Et Sted herinde er der fra en højtliggende Vej en af de mest hjertegribende Skovudsigter i Landet.

Syd for Haarby ligger lidt Smaaskov ved Grænsen til Skanderup Sogn, nord for Venge By ligger Egelund, mellem Venge Sø og Ravnsø Skoven Ene-mærket og ved Søballe Holmskov. Endelig er der omkring Nørre-Vissing nogle Lunde og Skovskrænter, der pynter forbavsende i Landskabet. Sognets Skovareal er ialt 589 Td. L.

¹⁾ Danske Atl. IV, 197.

²⁾ Ældste danske Archivreg. I, 236.

Naar man dykker ned i gamle Bøger og Arkivalier, støder man naturligvis paa flere andre Skovnavne. I 1619 omtales Haarby Osse, der gaar igen 1645 som »Haarbye Ousze« tilligemed Haarby Birke, Venge Sønderskov, Venge Lunde, Langbjerge, Holtkær og Refsgaard Lund. I 1731 hører vi andre Navne: Stabel Skov (500 Favne lang, i den ene Ende ligesaa bred), Enebæren (400 Favne lang, 340 bred), Nørskoven (640 lang, 100 bred), Venge-

Ravnsø set mod Nygaarde Skov.

gaards Enemærke, som vi jo kender (400 lang og bred) og som 1625 ejedes af Anders Bunde, Haarby Skov, hvori Vildsvin (450 lang, 40 bred) og Søballe Skov (1000 Favne lang og bred). I Skovene ved N. Vissing var der Sturvildt og Vildsvin¹⁾.

I 1645 besigtigedes Skovene i Sognet i Anledning af Fjendens Ødelæggelser Aaret forud. Det befandtes, at i »Haarby Ousze« var der rodhugget og ombrændt 14 Ege og 38 Bøge, i »Haarbye birck« rodhugget 7 Ege og 3 Bøge, i »Wenge Synderschouff« og »Wenge Lunde« rodhugget og ombrændt 50 Ege og 128 Bøge, i »Laangbjerge«, »Holt Kierde« og »Reffsgaard Lund« rodhugget og ombrændt 61 Ege og 6 Bøge, desuden

¹⁾ Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 171, 179.

i Holtkær 1500 smaa Bøge hugget til Pallisader¹⁾, — som man ser, alt i alt en pæn lille Høst.

Et Krat, kaldet 'Længe Krat, omtales i forrige Aarhundrede. Det laa ned mod Hejnæs i Nærheden af N. Vissing. Her havde de to Kumpaner Jens Knob og Kyvling-Søren en Kule nede i Jorden. Tilsidst blev de grebne i en stor Ørnerede i Krattet nær Hejnæs²⁾. Navnet synes ikke at være kendt nu.

I Aarhus Stiftstidende for 1839 nævnes Hylling Skov i Venge Sogn, men det maa bero paa Ukendskab til Forholdene, da denne Skov ligger indenfor Grænsen til Tulstrup Sogn.

Gennem Venge Sogn gaar Landevejen fra Skanderborg over Laasby til Randers.

Kronens Part af Korntienden af Venge Sogn bortfæstedes ^{29/12} 1581 til Niels Jensen i Javngyde, Herredsfoged i Gern Herred, mod aarligt at svare 4 Ørtug Rug, 4 Ørtug Byg og 2 Ørtug Havre, og 1608 fik Laurits Pedersen Fisker i Alken Stadfæstelsesbrev paa Livstid paa samme Tiende³⁾. Kongetienden (13 Td. 4 Skp. H.) skødedes 1688 til Margrethe Wilders, Frederik Werdelmanns Enke⁴⁾. To Aar efter fik Gehejmeraad, Amtmand Christen Jørgensen Skeel til Sostrup Kirketienden og Kirkegods af Venge. Christen Skeel solgte igen denne Tiende med jus patronatus til Venge Kirke til Mikkil Mikkelsen Malling i Aarhus, som atter ^{22/7} 1696 skødede den til Sognepræsten i Dover — Venge, Jacob Jensen Müller⁵⁾. Denne Tiende med Gods i N. Vissing og Haarby købte Amtmand, Kammerherre Woyda til Sophiendal senere af Rytterdistriktet.

Sognet havde 1690 43 Gaarde⁶⁾ og foruden disse kun 3 Huse, der c. 1700 blev forøget med et 4de⁷⁾.

¹⁾ Kvartalsskr. Orion II, 217.

²⁾ Evald Tang Kristensen: Det jyske almueliv V, 361.

³⁾ Kanc. Brevb.

⁴⁾ Kronens Skød. II.

⁵⁾ Topogr. Saml. paa Papir.

⁶⁾ Thottske Saml., Fol., 696.

⁷⁾ Aarhus Stifts Aarb. 1919, S. 36.

I 1808 fandtes der i Sognet foruden Hovedgaarden Sophiendal 41 Gaarde (hvoraf 3 udflyttede) og 26 Huse¹). Tyve Aar efter nævnes 40 Gaarde og 30 Huse, i 1905 62 Gaarde samt 166 Huse med og 25 uden Jord.

Hele Venge Sogn hørte 1651 under Kronen. Ved Rytterdistriktets Oprettelse kom det ind under dette. I 1830 var alle Sognets Beboere Selvejere.

Sognet var tidligere Anneks til Dover, men blev fra $\frac{1}{2}$ 1914 oprettet til et selvstændigt Sognekald. Nørre-Vissing har i Middelalderen været et eget Sogn.

Jordfaste Oldtidsminder findes spredte rundt om i Sognet. Der er talt 35 Høje ialt, de fleste dog nu ødelagte eller sløjfede. En mindre Gruppe kendes sydøst for N. Vissing. Af Stenalderens Stengrave findes 2, den ene øst for N. Vissing (som jeg forgæves har eftersporet), den anden sydøst for Venge. Den sidste er en tokamret Langdysse, siger Trap, hvis ene Kammer er fredlyst. Hvorfor ikke ogsaa det andet?, spørger man uvilkaarligt. Nu er der nemlig kun det ene tilbage.

Folketal:

1769	1787	1801	1834	1840	1860	1880	1890	1901	1911	1921	1930
558	554	639	868	926	1150	1297	1174	1054	1160	1098	1196

Byerne i Sognet er: Venge, Haarby, Søballe og Nørre-Vissing.

Venge,

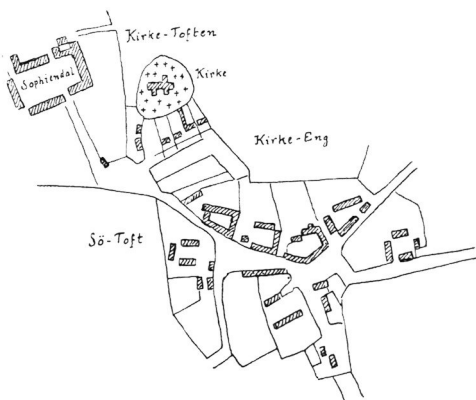
ogsaa skrevet Veng, ved Landevejen, en af Landets skønnest beliggende Landsbyer, med Kirke, Præstebolig, Skole (udenfor Byen), privat Forskole, Missionshuset Saron (opf. 1900), Sparekasse (opf. 1872), Brevsamlingssted, Brugsforening og Købmandshandel. I selve Byen, der ikke tæller andre Gaarde end Hovedgaarden Sophiendal (som senere vil blive omtalt for sig), findes flere smukke Bindingsværkshuse.

Navnet Venge forekommer 1158 og skrives 1217 »Weng«. I 1340 omtales Stedet igen i et Gavebrev, hvorved en vis Niels Jonsen efter sin og sin Hustrus Død skænkede Guld, Sølv og Penge i »Woinngh« og

¹) Begtrup: Agerbrugets Tilstand V, 456.

Nørre-Vissing Sogne til Kronen¹⁾. I en Regnskabsbog over Landehjælpen 1524—26 skrives Navnet »Vengy«²⁾.

1544 stadfæstes der Markesskæl mellem Høver Mark og Venge Mark og ret Herredsskæl mellem Hjelmslev og Framlev Herreder³⁾.

Kort over Venge By 1792.

Da Kronens Bønder i »Ving« havde klaget over deres vanskelige Kaar, blev de ved aabent Brev af $\frac{22}{3}$ 1573 befriede for alt Jærgægæsteri og hvad andet Gæsteri, de svarede ud over 3 Skp. Malt af hver Ørtug Korn⁴⁾.

Byen havde i 1651 9 Helgaard⁵⁾, i 1687 27 Halvgaard⁶⁾. I 1857 var her 12 Gaarde og 44 Huse, Udflyttere vel iberegnet⁷⁾.

En Anneksgaard i Venge nævnes 1683 og var da beboet af Christen Nielsen. Her døde 1699 en fhv. Anneksbonde Grejers og 2 Aar efter begravedes »An

¹⁾ Ældste d. Archivreg. I, 244.

²⁾ Danske Mag. 4. R. II, 41.

³⁾ Ældste d. Archivreg. I, 236.

⁴⁾ Kanc. Brevb.

⁵⁾ Sognepræsternes Designation etc., Rigsark.

⁶⁾ Herredsbogen 1687, Landsark.

⁷⁾ Hertz: Efterretn. om geistl. Embeder.

neksbondens Fader« Niels Lauridsen. Gaarden ejedes 1792 af Gehejmerraaende Woyda til Sophiendal.

Skolen, der er en af Frederik d. IV's gamle Rytter-skoler, laa indtil 1870 nede i Byen, men flyttedes da op ved Landevejen mod Øst. Den gamle Skole findes endnu paa sit Sted, men er lidt ombygget.

Et Fattighus fandtes i Byen 1860, og samme Aar laa der et Teglværk nord for Venge Sø ved Vejen til N. Vissing.

I Venge har der i gamle Dage ligget en Kro, men den lader ikke meget høre fra sig. ^{31/10} 1732 fik Mathias Nielsen Bevilling her, men siden har det ikke været mig muligt at efterspore Kroen.

Paa Marken syd for Byen har der tidligere staaet en Mølle, og endelig kan nævnes, at Lensmanden paa Skanderborg Slot i Juli 1617 fik Ordre om at lade bygge en Salpeterlade paa Venge Mark¹⁾.

I Byen har som bekendt ligget Venge Kloster, et Benediktinerkloster, grundlagt af »Valdemar d. I's Forgængere«, hvilket ses af samme Valdemars Brev af 1158, hvorved han fritager Klosterets Bønder for Leding.

I Stedet for Venge Kloster opstod senere Vengegaard, som 1768 fik Navnet Sophiendal.

Om et mærkeligt Middelalderfund i Nærheden af Venge beretter Lærer Valbjørn i Venge følgende: »I Aaret 1926 blev der sprængt 3 meget store Sten paa »Soldanagre« paa Sofiendals Mark ca. 150 m nord for Venge Skole. Det saa ud til, at de havde været Hjørnegrundsten under et middelalderligt Taarn, og at der havde været en 4de. Mellem de store Sten var der en Række mindre, men det Hele dannede et firkantet Fundament 20×20 Fod. Lige ved Siden af blev der 1933 afdækket et Stykke, som var brolagt med store Sten — formodentlig Borggaard«.

Overretssagfører Holtet, Skanderborg, har undersøgt Fundet og fremkommer muligvis engang med en Redegørelse.

Ved Venge, nær ved Sophiendal, har der været en

¹⁾ Kanc. Brevb.

hellig Kilde, kaldet St. Anne Kilde. Den er nu tør, og kun ældre Folk ved af den at sige. Det fortælles, at en Bonde i Venge vilde stoppe Kilden, hvor saa mange fandt Lægedom, men da han begyndte Arbejdet, tog hans Syn af. Han blev alligevel ved med sit Forehavende, til han ikke kunde se Kilden mere. Denne blev dog i Behold, men Manden mistede Synet¹⁾.

Paa Venge Mark ligger Gravhøjene Løddenhøje, tre paa Række, af hvilke den nordligste er bevokset med gamle krogede Ege, de to andre uanselige og skjulte i en lille Granplantning, Bavnehøj, Ravnehøj og Stabelhøj. Hertil føjer Trap Enshøj, der nu ikke kendes mere. Den kaldes 1768 »Jenshøj«, og om den fortæltes, at en Høvding ved Navn Jens(!) blev begravet i den efter at være faldet i et Feldtslag²⁾. Mon det ikke skulde være Enehøj, en stor Gravhøj, der har ligget ved Nordsiden af Venge Skole? Højen formenes ryddet, da Skolen blev bygget i 1870.

Marknavne 1683 (Udtog).

Bag Nygaard, Bag Scherbecks Skov, Bavnehøjsvange, Birke-
toften, Boesberg, Bredebakken, Bredemaal, Bye(?) Vangen uden
Stensigen, Dasagre(!), Dybdal. Dyrblokken, Dyngesolle(?), Elkær-
agre, Eskelund, Faare-Broagre, Fleckblokken, Frisager, Fugel-
bechs(?) Skov, Gaanagre, Gaardshøje, Gaaskær, Graastenagre,
Holmskovfald, Hundbæk Sig, Høffringborg, Jenshøje Agre, Jord-
blokkerne, Katballe Agre, Langemarken, Lillehede, Meelskiftefald,
Mellemblokker, Monchæstrud, Osbechsalle, Ravnehøjsmark, Sal-
peter Toft, St. Anne Vang, Smedeblokker, Søtoft, Tværblokker,
Vengegaardballe, Venges Højfald.

Haarby

med Skole, Forsamlingshus (opf. 1906, udvidet 1930),
Brugsforening, Brevsamlingssted samt Bogsamling (ca.
1200 Bd.).

Angaaende Byens Navn mener J. Kok³⁾, at det kan
komme af Mandsnavnene Hár eller Hárde. 1651 og
1739 ser man Byen skrevet »Hørby«, og det er da

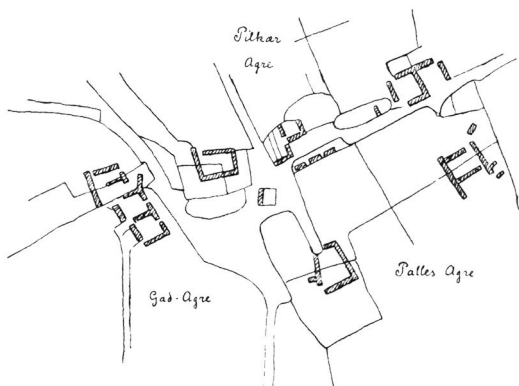
1) D. F. S. III² B 26: 2161.

2) Danske Atl. IV, 197.

3) Det danske Folkesprog i Sønderjylland II, 197.

maaske snarest en Hørgby (Hørg = et hedensk Gudsdyrkningssted).

Den første Gang, jeg har set Byen nævnt, er i 1264, da Simon Pedersen, Kannik i Aarhus, fik Skødebrev paa sin Rettighed i »Hørby«. I 1350 fik Fadder Jonsen Skøde paa en Gaard sammesteds med al dens Rettighed, og samme Aar skødede Peder Slacke eller Stacke 2 Gaarde her til Kronen. 1367 fik Asgonus Jonsen Skødebrev paa nogle Parter, som han havde købt og arvet i Haarby By og Mark, og Aaret efter fik samme Mand et »foruedtzs« latinsk Pantebrev paa

Udskiftningskort over Haarby By 1781.

al sin Rettighed sammesteds. 1376 bekendte Biskop Oluf, at Niels Gødesen og hans Hustru skødede til Abbed Hans i Øm Kloster al deres Rettighed i Jord, Skov og Eng, som de havde i Haarby Mark; 1380 skødede Præsten Palno Jonsen og Hans Hansen (Johannes Johannis) den Rettighed, der tilfaldt dem efter Inger, ovennævnte Niels Gødesens Hustru, i Haarby Mark, til Kronen, og 1399 skænkede Hr. Palno denne al sin Jord sammesteds. Denne Jord maa samme Hr. Palno altsaa have faaet inden 1376. Aaret efter, altsaa 1400, fik en Væbner, Peder Jonsen eller Jensen af Ormslev (han kan jo have været en Broder til Hr. Palno), Skøde paa alt sit Gods i Haarby. En-

delig stadfæstedes 1490 Markeskæl mellem Haarby Mark og Mesing¹).

Kronens Bønder i Haarby fik $\frac{22}{3}$ 1573 ligesom deres Fæller i Venge paa Grund af deres Fattigdom Frihed for alt Gæsteri ud over 3 Skp. Malt af hver Ørtug Korn. I 1582 slog Lynet ned i Niels Michelsens Gaard i Haarby, hvorved alt hans Gods gik op i Luer. Kongen eftergav ham da det halve af Aarets Landgilde²).

I 1679 klager de Haarby Mænd til Kongen over deres forarmede Tilstand. Da Brevet er meget karakteristisk for Tiden, skal det her gengives in extenso:

»Stoermegtigste Konge, allernaadigste Herre, Eders Kongelige May^{stt} Hafuer vj Fatige Mænd udj Haarbye, i Wengs Soegen i Schanderborig Ampt, som udj forige tider Hafuer verit Claaesters goedtz, meget høyt skyldendis men Saare Ringe Brug der for, som førrend Matriculen blef paabuden, med stoer Besuæring kunde betalle Landgillen, Och Siden den Allernaadigste af Eders Kongelige May^{tt}s Her Fader Høyloff: I Hu-Kommelse blef paabuden Hafuer vj fast ingen Landgille kundet lefvere, Att dersom Øffrigheden her paa steden, icke Hafde Anseedt voris fatige Leylighed, i disse Sidste besuærlige Aaringer, da schatterne for vj fatige folck Hafuer veret saa stoere, voris Quæg af Smitsome siugdomb er os frafalden, och undertiden hafft miszvezt, Aff Sliige Aarsager ere wy Geraden udj saadanne Armoed, det wy icke paa Nogle Aars tid, kunde Aufle det vj til fatige Hustruer och Smaae Børens Vnderholdning schulle hafue langt mindre til schatterne, Huor offuer icke Allenne en stoer deel Kornschatter, men endoeg Landgille ere u-betaltd, Och som vj fatige Mænd der beboer femb Gaarde, for Vden en gaard til Skouff-Ridderen, er Vdlagt, och schylder en Huer 2 tdr 4 skpr roug 5 tdr 2 skpr Biug, 2 $\frac{1}{2}$ tdr ard [p: Havre]: en Lamb, en gaas, 4 høns, en Brendsviin, 1 føenøed, och alle Sex gaarder en tønne smør, som bedrager sig Hartkorn, for en huer Gaard, 10 tdr 3 schpr 2 fdk och 2 alb: Saa vj fatige folck er høyt forschyldett, och møget for Armed, Beder Derforre paa det Allerunderdanigste Eders Kongl. May^{stt}: ville udj Naade Ansee voresz fatige Vilkaar, och Allernaadigste effterlade Huisz vj aff Landgillen, och Kornschatterne med Resterer, Och vj for noget aff dend Aarlige Landgille, Nembl: en ørte Roug, Halfanden ørte giesterj Biug, Och for dend tønne smør vj giffuer, Efftersom vi icke uden en liden Stribbel hafuer derforre, Allernaadigst maate forlindres, da beteer Eders Kgl. May^{stt} osz fattige Nøedliddende een stoer Barmhiertighed, Huilchet dend Goede Gud, Eders Kongl. May^{sst} och det Gandsche Kongelige Arffvehusz, Evindeligen vill belønne, Och vj udj allerdybeste Under-

1) Ældste d. Archivreg. I, 231—32.

2) Kanc. Brevb.

danighed formoeder Eders Kongl. May^{sst} Naadigste, och Milde Svar, Och forblifver Eders Kongl. May^{lts} Allerunderdanigste och ydmyge Troe Undersaatte,

Meenige Haarbyemend

A : P : S :

Mickell Christenszøn [Skovrideren]

P : K : S :

K : I : S :

C · C · S ·

P · N · S ·

Dattum Haarbye, d. 8. Decembr. A 1679⁽¹⁾

Amtsforvalter Just Hansen anbefalede Andragendet, saa forhaabentlig er de fattige Haarbymænd bleven »forlindret«.

I Februar 1704 fandt der ved Haarby en Episode Sted, der gav Gny over Egnen i lange Tider. Folk var tilsagt til Ulvejagt i de store Skove og var bleven samlede ved Haarby, men Jagten blev af visse Grunde ikke til noget. Herom fortæller Hjelmlev Herreds Tingbog følgende: Jægermester de la Roche Gallichon fra Nygaard, der ledede Jagten tilligemed nogle Skovridere, havde i Skoven taget Jagtkæppene og Stagerne fra Bønderne og Dragonerne, der deltog i Jagten, og da disse ikke vilde lade sig det byde, havde Jægermesteren overfaldet en Del af dem med Hug og Slag. Mellem Skovrider Christopher Soetmann fra Jaungyde og en Dragon fra Mesing kom det til Skænderi. Skovrideren titulerer Dragonen Hundsfot og pudser Hundens paa ham, saa den bider ham i Benet. Da de andre Dragoner saa det, løb de hen til nogle Læs Ellegærdsel og udsøgte sig Kæppe og lange Stager. Jægermesteren red da hen til den forreste af Dragonerne og vilde vriste Stagen fra ham; men Dragonen holdt fast og sagde, at han maatte vel nok have en Kæp i Haanden. Jægermesteren slap da sit Greb og raabte til Skovrider Peder Jacobsen af Framlev, at han skulde komme og skrive Navnene op paa de opsætsige Dragoner. En Dragon fra Høver vilde i Hast dække sig bag et Træ. Da Jægermesteren saa det, slog han med en Gren efter ham og ramte hans Hat, saa den trillede ned i Sneen. En anden Dragon vilde tage Hatten op, men Jægermesteren rev den fra

¹⁾ Breve, Dokumenter etc. vedk. Kjbh., Købstæder og Amter 1679—1848, Skb. Amt.

ham, tog sin Hirschfænger og sønderskar Hatten, hvorpaa han kylede Stumperne i Hovedet paa Høver- Dragonen. Da nu hans Kammerat syntes, at dette var for stift et Stykke og havde Dristighed nok til at sige Jægermesteren det, red denne ind paa ham, hvorved han faldt omkuld og kom til at ligge under Hesten. Jægermesteren bøjede sig nu ned og tærskede ubarmhjærtigt løs paa ham. Nu styrtede de andre Dragoner frem, raabende og svingende deres lange Stager, og mange af Bønderne fulgte efter, idet de rottede sig sammen »i Store Haabe« og nægtede at fortsætte Jagten. Situationen udviklede sig snart til et almindeligt Haandgemæng, hvorved Jægermesteren blev revet ned af Hesten. I sin Nød raaber han til Amtmanden: »Monsieur Grabow, han seer, hvorledes det gaar til. Kan han intet hjælpe os?«

Inden Amtmanden kunde faa svaret, kom Christopher Soetmann og de andre Skovridere til, og Christopher udbrød:

»Hr. Amtmand! vær saa god at tale et Par Ord til dem; de har bedre Frygt for ham, end de har for Hr. Jægermester og vi andre.«

Men Amtmanden, der aabenbart var oprørt over at se de la Roches og hans Folks brutale Opførsel mod Jagtpersonalet, vilde ikke have med Sagen at gøre. Skovrider Christopher forsøgte endnu engang med Feltherremyndighed at tale til Tropperne, men da der i det samme kom en Hoben Bønder med Forke og Stænger hen mod Jægermesteren og Christopher, sporede disse to drabelige Herrer Hestene og galopperede bort, idet de raabte, at Jagten var forbi.

Denne dramatiske Episode gav selvfølgelig Anledning til en vidtløftig Retssag. Aaret efter (saa sendrægtigt gik det altsaa til i hine Tider) modtog de la Roche en kgl. Røffel af følgende Ordlyd:

»Saa som Vi haver maat fornemme, at paa Ulve Jagten ved Haarbye udi Skanderb. Amt den 22 Februarii A^o 1704 adskillige misligheder og u-ordninger imellem Jagt-Betienterne og Jagt Folkene skal være forefalden; da til slige u-ordninger herefter at forekomme, er Vores allernaadigste villie og befaling, at du dig efter seenist allernaadigst udgangne Jagt Forordning forholder

med Bønderne paa Ulve Jagten i tilbørlige Tider at tilsige, og ellers at du selv beegner Bonden med Moderation, i hvad hand af Vanvittighed [o: Uvidenhed] kunde forsee sig udi, saa og dersom Bonden sig i noget modvilligen skulle opsette, det lovligen imod hannem udføres; Dermed skeer Vor villie.

Hafn: d: 10 Febr: 1705

Frederich R.¹⁾«

»Hørby« bestod 1651 af 4 Hel- og 2 Halvgaarde, i 1679 var der jo altsaa 6.

Gamle Huse i Haarby 1923.

Byen blev udskiftet 1782 af Hans Severin Bruhn.

Den gamle Skole laa tidligere længere oppe i Byen; den nuværende er bygget 1875. At Skoleholderens Løn i Haarby i gamle Dage ikke har været agtet for meget, derom vidner det gamle Ord paa Eggen: »Det Hjemstok Hjørhold er bæjer end det Haarby Skuelhold«.

I Byen findes følgende benævnte Gaarde:

Haarbygaard, som blev frikøbt fra Sophiendal 1782. Søren Rasmussen, der havde overtaget Gaarden efter sin Fader, havde en Datter, som blev gift med

¹⁾ Jydske Tegnelser 1705. — De skildrede Begivenheder har jeg novellistisk behandlet i »En Ulvejagt« i Martins Maanedshefte for April 1924.

John Jensen, der levede som Aftægtsmand 1855. Dennes Svigersøn, Jens Rasmussen, fik Gaarden sidst i 1850'erne, og hans Søn, John Jensen, overtog den efter ham 1887 og solgte den 1909 til Lorentz Kristiansen, der endnu har den. Over Hovedindgangen staar: »O Gud! Giv Lykke og Velsignelse i dette Hus og naadelig bevare Ild og Lys. Opbyggt 1837 af John Jensen og Trine Sørens Datter.«

Haarby Nedergaard har været ejet af Niels Pedersen, der havde overtaget den efter sin Svigerfader Anders Christensen († 1855). Niels Pedersens Søn, den bekendte Folketingsmand Peder Thomsen Nielsen, overtog Gaarden efter Faderen 1882. Nu ejes Gaarden af P. Th. Nielsens Søn, Sogneraadsformand Niels Henning Nielsen. (Se iøvrigt Chr. Holtet: »Af en Gaards Historie« i Skanderb. Amtsavis 1935).

Bakkegaard solgtes 1896 af Niels Jensen til Jacob Jacobsen, der atter 1902 solgte Gaarden til Chr. F. J. Andersen. Nuværende Ejer er Sognefoged og Lægdsmand Johannes Andersen.

Christinelyst ejedes i ældre Tid af en Mand, der i daglig Tale kaldtes »Ovrrask«. Hans Enke giftede sig med P. Jensen. Denne har maaske været to Gange gift, thi hans Enke giftede sig paany med Anders Jensen, som fik Gaarden 1876 og solgte den 1899 til Rasmus Frandsen, der endnu har den.

Johannessaab kaldtes en Gaard i eller ved Haarby 1860. Navnet kendes nu ikke.

Ved Korsvejen vest for Byen staar en Granitsten med følgende Indskrift: »Folketingsmand P. Th. Nielsen, f. 4.—7.—1863, d. 24.—11.—1916, Landbruget en uforfærdet Talsmand, Danmark en god Søn. — Reist af jydsk Foreninger og Virksomheder 1929«.

Lauritz Nielsen Dreyer »fra Haarbye under Skanderborg Amt« er Forfatter til »En nye og meget gudeligt Sang, indeholdende en alvorlig Formaning til alle Mennesker at endtholde sig fra at sværge og bagtale nogen«, trykt i Odense mellem 1746 og 78.

I Skellet mellem Haarby og Mesing Marker har der ligget en stor Sten, kaldet Bukkestenen. Den blev hugget i Stykker til Bygningsbrug ved Opførelsen af

en Gaard i Haarby. Stenen skal have været saa stor, at der maatte 6 Heste til at trække den. Et Sagn fortæller, at en Trolde ved Skanderborg vilde slaa Venge Kirke ned med den. Andre siger, at den blev kastet af Kæmpen Balravn mod Mesing Kirke (se under Mesing Sogn).

En Gravhøj paa Haarby Mark kaldes Gildehøj.

Marknavne 1683:

Abildgaard, Ballevang, Bavnefaldet, Bavnehøj, Boellis Agre, Boldis Blokker, Broagre, Emelund, Frisagre, Gadeager, Galagre, Gildeblokker, Hjortballe, Krageagre, Lundkrogs Agre, Mesing Blokker, Nydams Agre, Pallesagre, St. Peders Elle, Skidenblokke, Smaa Birkestens Agre, Smedehøfderne, Spjellekærs Agre, Tofteagre, Trælborg, Tømmerhug, Udenfor Stabelen, Ødal.

Søballe

med Forskole, oprettet 1896 (oprindelig Friskole) og Købmandshandel. Navnet betyder simpelthen »Bolet ved Søen« (den udtørrede Søballe Sø). Byer med Endelsen »Balle« er gærne ganske smaa Byer af yngre Oprindelse. Og endnu i vore Dage er Søballe en ensom og afsides, men meget idyllisk lille By. Den første Gang, den nævnes, er vistnok, da Kong Erik Menved 1307 stadfæstede Esger Muttels Skøde paa hans Gods i »Søballj«. 1343 bekendte Niels Jonsen (se under Haarby) at have Byen af Øm Kloster i sin Livstid¹). 1424 nævnes den igen i et Tingsvidne af Gern Herred²/₁₁ om, at Anders Jensen af »Syøballe«, Gyde Popes, Aase Fredriks og Mette Ræket af Randers lovbød deres Gods i Mollerup (Linæa Sogn) og siden skødede det til Jens Gødsen²). Fra 1489 haves en Lovhævd paa Søgaaard og paa hver 4de Lod eller Del paa al »Søballi« Mark, hvilken Lovhævd stadfæstedes af Kong Hans 1499. I 1518 ejede Øm Kloster endnu Gods i Søballe, og 1527 stadfæstede et Sandemændsbrev Markeskæl mellem Venge og Søballe Marker samt Herredsskæl mellem Hjlemslev og Framlev Herreder³). Det fremgaar altsaa heraf, at Søballe, skønt

¹) Ældste d. Archivreg. I, 244, 251.

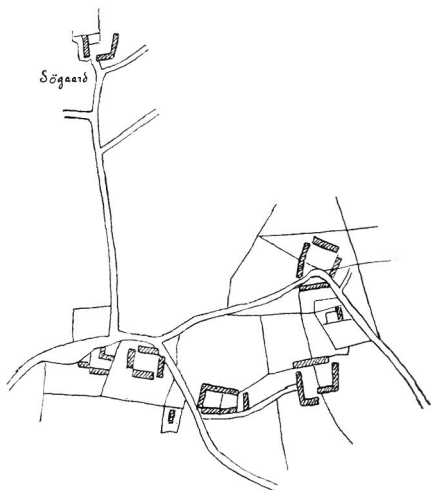
²) Repertorium Diplom.

³) Ældste d. Archivreg. I, 251—52.

beliggende i Venge Sogn, dengang har hørt under Framlev Herred, hvad det endnu gjorde 1691.

Søballe bestod 1651 af 4 Helgaarde; 1718 var her 1 Selvejer, Resten var Ryttergods. Ved Auktionen over dette 1768 købtes en Kirkejord i Søballe af Præsten Anders Winding i Storring.

I Søballe boede engang en Løjtnant Hans Martin Werner, der synes at være en plaget Mand. I 1703 klagede han over, at en vis Rasmus Christensen havde slaæet ham og siden paa Marken hans Kone med en Rive, havde kastet hende om, slæbt hende i hendes Haar og sagt i manges Paahør, »at om han havde slaæet en Arm eller et Ben over paa hende, da kunde han betale det«. Samme Aar havde Løjtnanten et Klagemaal mod den ildeansete Herredsfoged Claus Jessen i Galten, der havde forført hans Kone, saa hun var frugtsommelig ved ham. Skaden var nok sket ved en Lejlighed, da Løjtnantens Kone gjorde rent i Tingstuen¹).

Kort over Søballe By 1817.

Søgaard, nordligst i Byen, der allerede er nævnt 1489, var i det 17. Aarhundrede fæstet af Rasmus Nielsen, † 1698. I 1757 dør Niels Johansen af Søgaard og 5 Aar efter bor Christen Pedersen samstedts. I forrige Aarhundrede ejedes Gaarden af Niels Jacobsen, fra hvem den 1850 gik over til hans Søn Christen Nielsen. Dennes Søn Niels Christensen Søgaard overtog Gaarden 1889.

Marienlyst ejedes i forrige Aarhundrede af Rasmus Nielsen, der havde faaet Gaarden ved Giftermaal. Hans Enke overdrog Gaarden 1892 til sin Søn Niels Rasmussen, der ved Bevilling 1897 samlede to Gaarde

¹) Hübertz' Akstykker III, 9, 13—14.

under et. Rasmussen solgte saa Gaarden 1900 ved Byttehandel til Simon N. Simonsen, hvis Enke ejer den siden 1911. Gaarden er opført efter en Brand 1862.

Ved Søballe fandtes forhen en hellig Kilde.

I 1770 omtales nogle Markstykker paa Søballe Mark, kaldet Ulvehullet og Donten.

Marknavne 1683:

Enggaards Kold, Hedmarken, Kaaldbeck, Krog Hols Borrer, Mandballe, Middelfald, Stakkelfald, Stokkefald, Østerfald.

Nørre-Vissing

med Skole, Kro, Brugsforening, Købmandshandel, Dampbageri, Brevsamlingssted og Telefonstation.

Byen, der kaldes saaledes til Forskel fra Sønder-Vissing i Tyrsting Herred, hørte oprindeligt til Gern Herred og var i Middelalderen et selvstændigt Sogn. Dette omtales 1340, da den oftere omtalte Niels Jon- sen skænkede Guld, Sølv og Penge i Vissing Sogn til Kronen efter sin og sin Hustrus Død, og 1506, da Knud og Henrik Stensen, Niels og Erik Henriksen bortskødede al deres Rettighed i Vissing og Vissing Sogn. Byen selv nævnes ogsaa i 1327, da Johannes Slet af Breum skødede en Gaard og 3 Boel i »Wiszingh« til Øm Kloster; dette Skøde blev stadfæstet af Sønnen Niels Sleth 1358. Derefter omtales Byen 1330, da Nicolaus Thonnisen skødede til Niels Lille af Vissing al hans Rettighed i Laasby. Ni Aar efter udstedte Ebbe Galt, Ridder, Pantebrev til samme Niels Lille paa al sin Ejendom i Laasby Sogn. 1372 pantsatte Erland Kalf alt sit Gods i Vissing til Michel Nielsen. Det har vel været sidstnævntes Søn den Magnus Michelsen, hvis Indførselsbrev »udi Vissing Gods« forekommer 1408. Ti Aar efter oplod samme Magnus Michelsen til Hr. Jens Mogensen i Aarhus al sin Ret- tighed til det Gods i Vissing. Saa i 1441 oplod Jep Ovesen al sin Rettighed i Vissing til ovennævnte Jens Mogensen, Kannik i Aarhus. Fra samme Aar dateres et Brev fra Biskop Bo i Aarhus, hvori han bekender at have oppebaaret af Jep Kalls Arvinger Kongens Ret for 4 Kongens Breve, »han forsad«, og antvortede

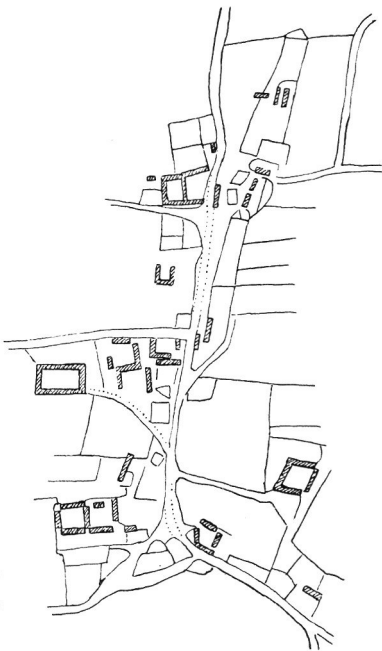
dem den Gaard udi Vissing. Da Biskop Bo imidlertid døde inden 1441, er Aarstallet maaske en Fejlskrift for 1414. I 1496 skøder Niels og Erik Høgh til Øm Kloster al deres Rettighed til det Gods (der stadig gaar igen) i Vissing. Og samme Aar skøder Niels Henriksen til Gerholm (Bælum Sogn) en Søsterpart i Gods i Vissing, formodentlig ogsaa til Klosteret. Endelig bortskøder en Hr. Mogens 1506 al sin Ejendom sammesteds¹⁾.

Nørre-Vissing har tidligere hørt til Gern Herred og laa endnu under dette 1573.

I 1619 ødelagdes Peder Thomsens og Søren Dinesens Gaarde i N. Vissing ved en Ildebrand, der opstod uforvarende ved Nattetid. De to Mænd blev da af Kongen fritagne for Landgilde, Ægt og Arbejde i et Aar²⁾.

Byen bestod 1651 af 4 Hel- og 4 Halvgaarde, 1857 af 16 Gaarde og 80 Huse, udflyttede formodentlig medregnet.

Kroen er oprettet efter 1801. Hvad jeg har fundet om den, er magert, det meste har jeg efter mundtlige Meddelelser. Muligt er den opstaaet efter at den gamle Kro i Venge er nedlagt. Den laa forhen der, hvor Vejen drejer af til Jaungyde og skal have været en meget stor Gaard (ved den mellemste af de gamle Ry-Veje fra Aarhus). Herfra flyttedes den til dens nuværende Plads østligst i Byen. Den sidste Kromand

Kort over Nørre-Vissing By 1817.

¹⁾ Ældste d. Archivreg. I, 241—45.

²⁾ Kanc. Brevb.

paa det gamle Sted var Jens Nielsen; efter ham fulgte hans Svigersøn Jens Andersen, der byggede den nye Kro. Derefter fulgte Andersens Svoger Niels Jensen, og siden havde Anders Laursen Kroen fra 1862 ell. 63, hvorpaa Købmand Friis fra Linaa overtog Kroen, som han havde i ca. 30 Aar og samtidig drev Købmandsforretning. Han efterfulgtes af Jørgen Sørensen til ca. 1901, siden kom R. M. Plambech til 1919, efterfulgt af L. Jørgensen, der 1936 afløstes af Thorvald Mikkelsen.

Kroen blev delvis ombygget 1910 og gennemgaar i Aar 1936 en indre Omdannelse.

Gaarde med særlige Navne i Byen er:

Højbogaard, midt i Byen. Den overdroges 1858 af Jens Jørgensen til Sønnen, Sognefoged Thomas Jensen, der atter 1910 lod den gaa videre til sin Søn Niels Jensen, som endnu har den.

Bækgaard, nord for Kroen, har jeg set nævnt 1704. Efter sin Hjemkomst fra Napoleonskrigene overtog Jens Jensen den ved Giftermaal. En Datter af ham blev gift med Jens Rasmussen, som fik Gaarden 1858 og i 1904 overdrog den til sin Søn af samme Navn.

I den sydlige Del af Byen har der staaet en Kirke, der vistnok blev nedlagt i den 1. Halvdel af det 16. Aarhundrede. En Gaard her i Byen har tidligere været kaldet »Kirkegaarden« og en Bæk »Kirkebækken«. I Gaardens Have skal der endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede være fundet Menneskeskeletter, Rester af Ligkister m. m.

I 1603 tales der om en Jagtgaard i »Vissinge« i Skanderborg Len, som Lensmanden Valdemar Parsberg fik kgl. Befaling til at nedbryde¹⁾. Man ved dog ikke, om den har ligget i N. eller S. Vissing.

Et Fattighus omtales i Byen 1834.

Skolelærer Matthæus Rafn i Venge beretter i et Brev 1806 om et smukt Haveanlæg af Ane Bertelsdatter, gift med Gaardmand Søren Nielsen i N. Vissing. I Haven fandtes ikke alene Køkkenurter samt

¹⁾ Kanc. Brevb.

Humle og Krap, men ogsaa 52 Frugttræer af forskellig Slags, som samme Kone egenhændigt havde plantet¹⁾).

En Genforeningssten er 1920 rejst paa en halvt bortgravet Bakke udenfor Byen. Mere værd end denne Sten er den smukke Udsigt, man herfra har ned over Byen og Omegnen. Langt i Øst øjner man Domkirkespiret og den store Gasbeholder i Aarhus.

Paa N. Vissing Mark har fordem ligget et Byggested kaldet »Sillkier«, som Kong Hans i 1497 gav Tilladelse til at maatte nedbrydes. Et Sted i Vissing kaldet »Torteboell« nævnes 1502. Herpaa fandtes 9 latinske Breve omhandlende Tord Naffuels Skøde paa al hans Jord der til Øm Kloster²⁾).

Paa Marken ligger Kæmpehøjene Bavnehøj (Sognets højeste Punkt) og Guldhøj. Derimod er Hops-høj nordligst ved Landevejen sløjfet, skønt den er anført i sidste Udgave af Trap. I en Høj ved N. Vissing, der har været omsat ved Foden med en Kreds af Sten, er der funden en Krigergrav fra Jernalderen, hvori fandtes en Fingerring af sølvblandet Guld, en Fibula, Brudstykker af Skjold, Sværd og andre Vaaben m. m.³⁾

Marknavne 1683.

Biørenholds Krog, Byfaldet, Egelandsagre, Elmbjerg, Faldager Fald, Galtagre, Krogager Fald, Langagre, Lerhøjagre, Lillestensfald, Maasing Stette, Rugaardsagre, Skelhøj Agre, Stensager, Vieblokker, Viekærsfald.

Enlige Bebyggelser.

Hvidkjær, spredte Ejendomme ved Sognets Nordspids.

Højgaard, nord for N. Vissing, tilhørte i forrige Aarhundrede Jens Nielsen, der 1864 arvede den efter sin Fader. J. Nielsen overdrog Gaarden til sin Søn Christian Munk Nielsen, der 1910 solgte den til sin ældre Broder Søren N. Denne døde i Juni 1928 efter at være bleven overfaldet af en Tyr. Gaarden ejes nu af Søren Peder Pedersen.

¹⁾ Søndag-Aftens-Læsning 1806, Nr. 38.

²⁾ Ældste d. Archivreg. I, 243, 247.

³⁾ Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1891, S. 169—70.

Overgaard, en køn, gammel Bindingsværksgaard tæt nordvest for samme By, siges i flere Hundrede Aar at have været fæstet og ejet af den samme Slægt. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, da Gaarden endnu laa i Byen, var den fæstet af Rasmus Lassen, der døde 1704. Ca. 1790 købtes Gaarden til fri Ejendom fra Sophiendal af en Mand, der 1804 overdrog den til sin Søn Rasmus Jensen. Dennes Stedsøn Christoffer Knudsen overtog saa Gaarden 1872. Den ejes nu af Knud Knudsen.

Østergaard, øst for N. Vissing, var i 1705 fæstet af Jens Pedersen og Niels Jensen Østergaard († 1732), i 1744 af Anders Sørensen. Gaarden blev udflyttet 1803 af Jens Christensen, der formodentlig havde købt den til fri Ejendom af Gehejmerædinde Woyda. J. C. solgte i 1811 Gaarden til Peder Knudsen, efter hvem den i 1821 blev overtaget af Sønnen Rasmus Pedersen. Derefter gik den i 1852 over til dennes Svigersøn Peder Pedersen, hvis Enke i 1902 overdrog Gaarden til Datteren Frk. Cathrine Pedersen. Gaarden ejes nu siden 1928 af Thomas Topholm.

Søholm, en Gaard ved Pittersø. Syd for denne ved Vejen til Venge laa i 1860 et Teglblænderi.

Rosenlund, en Gaard ved Holmskov, tidligere Afbyggergaard fra Sophiendal.

Edellund, en Gaard ved Langskov ved Grænsen til Storring Sogn, nævnt 1860.

Perrishave (1724 Pirris Hauge), en Gaard, der 1680 ejedes af Rytter- og Selvejerbonden Jens Nielsen af Søballe, en anset Mand (f. ca. 1631, † 1695), som ogsaa ejede Ryttergaarden i Søballe. Efter hans Død giftede hans Enke Dorthe Jacobsdatter (en Faster? til Præsten Jacob Jensen Müller i Dover) sig med Rasmus Christensen fra Haarby. Ved hendes Død 1724 tilfaldt Halvdelen af Perrishave hendes Søn af 1. Ægteskab Niels Jensen Søballe af Stjær. 1751 arvede dennes Søn Peder Nielsen S. († 1777) Part i Gaarden. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede ejedes Perrishave af Jens Juul. I Stjær Kirke er 1848 ophængt en Tavle, hvorpaa læses: »Til Minde om salig Jens Juul, Dannebrogsmænd, Ejer af Perritshave, som før sin

Død 1839 skænkede 100 Rd. til Stjær Kirkes Vedligeholdelse i Erkendelse af, at Gud lagde sin Velsignelse i hans Gerning som driftig Landmand«. Midt i forrige Aarhundrede ejedes Gaarden af Mads Rasmussen Møller, efter hvem den overtoges af Sønnen Rasmus Møller Madsen, der solgte den 1895 til Søren Nielsen. Derefter solgtes Gaarden i 1915 til Martin Jensen, hvis Enke nu ejer den.

Kollen, en Gaard ved Bakken af samme Navn.

Frøkærlund, Damgaard og Stensgaard, Gaarde ved Sognets Vestgrænse.

Langballekær og Mikkelballe, Gaarde. Paa Marken udenfor sidstnævnte ligger den tidligere omtalte Stendysse.

Stabellund, en mindre Ejendom, sikkert den samme, som i 1860 kaldes Stabelhus. I 1343 bekendte Niels Jonsen at have Nygaard, Græsballe, »Stabell« og Søballe af Øm Kloster i hans Livstid¹⁾.

Frydenlyst, Komind og Marienlund (nu J. Ernstsens), Gaarde.

Søndergaard, syd for Haarby, ejet af Axel M. Andersen.

Røjlund (Røjlingen), en Gaard nord for samme By, ejet af Jens Chr. A. Jensen.

Venge Nygaard solgtes 1922 af Simon Nielsen til den nuværende Ejer Anders Schak Pedersen.

Ansgaard ejedes i forrige Aarhundrede af P. Rasmussen († i Aarhus 1909), efter hvem Gaarden, delvis som Arv, overgik til Svigersønnerne Overretssagfører Johan Pedersen, Aarhus, og Læge A. Rasmussen, Vamdrup. Ca. 1895 forpagtedes Gaarden af Rasmus Sørensen, der 1912 købte den. Nu ejes den af sammes Enke. Gaarden er flyttet ud fra Venge By 1828 efter en Brand, der hærgede Byen.

Vengelund var oprindelig Fæstegaard under Sophiendal, men købtes ca. 1790 til fri Ejendom af Rasmus Christensen, der var gift med en Datter af den daværende Fæster Jørgen Laursen. I 1916 overdrog R. Jensen Gaarden til sin Søn Jens J., den nuværende Ejer.

¹⁾ Ældste d. Archivreg. I, 244.

Højgaard, sydøst for Venge, ejedes midt i forrige Aarh. af Peder Simonsen, † 1884. Fra 1920 overtoges Gaarden af Sønnen Laus Peder Pedersen.

Venge Nørregaard, ejet af Ole Kaae.

Hovedgaarden Sophiendal,

(nu 22 Td. H.), beliggende ved den nordlige Udkant af Venge By, ligger paa samme Sted, hvor der fordem laa en Gaard, kaldet Vengegaard. Denne var oprindelig Ladegaard til Venge Kloster. Gaarden nævnes 1236, da Niels Mogensens Sønner mageskiftede en Tredjedel i den til Øm Kloster. Senere nævnes Niels Andersen af Venge, som 1471 skødede til Abbed Asser 2 Gaarde i Tørring i Tulstrup Sogn. I 1484 hører vi om Stig Nielsen i Vengegaard, han kan jo nemt have været en Søn af Niels Andersen. I det sidst anførte Aar skødede Peder Lauritsen Kruse til ham en Gaard i Stautrup i Koldt Sogn, og Aaret efter mageskiftede Stig Nielsen denne Gaard med en Gaard i Skjoldelev. Endelig udstedte han 1497 Skøde og Gavebrev til Øm Kloster paa en Gaard i Hvorslev i Hovlbjerg Herred¹).

Saa er der næppe mere at sige om Vengegaard i Middelalderen. Man skønner, at Gaarden helt er forblevet i Øm Klosters Besiddelse indtil Reformationen, hvorpaa den er inddraget under Kronen. Der vides ikke noget om dens Beboere paa den Tid, men i Skanderborg Lens Regnskaber for 1581 og 99 nævnes Rasmus Knudsen i Vengegaard, og 1590 og 98 desuden Anders Knudsen, som maa have været hans Broder og som var Birkefoged i Skanderup Birk. Gaar vi saa lidt længere frem i Tiden, finder vi som Beboere i 1619 og 26 Anders Rasmussen og Knud Andersen, der jo tydeligt nok er Sønner af de to ovenfor nævnte Mænd. Knud Andersen var Faderens Eftermand som Birkefoged. ⁴/₆ 1626 udgik der aabent Brev om, at han maa nyde sin Gaard kvit og frit²). Endnu i 1637 er han Birkefoged.

¹) Ældste d. Archivreg. I, 235, 246, 251, 256.

²) Kanc. Brevb.

En Anders Ibsen bor ogsaa i Vengegaard 1640 og 60, men mere interesserer os Knud Andersens Søn Rasmus Knudsen, der arvede Faderens Embede som Birkefoged. Han nævnes i denne Egenskab 1653 og beklædte Embedet til 1687. Herefter blev han Herredsfoged i Hjelmslev Herred til sin Død $^{26}/_4$ 1695. I April 1657 modtog han 53 Rdl., som Kongen havde bevilget ham i Stedet for noget Skattekorn, som han fik i Restance af nogle Bønder og som Svenskerne havde frataget ham¹⁾. Hans Hustru, Maren Madsdatter, begravedes i Venge Kirke die Bartholomæi 1692. Seks Aar efter dør Anders Andersen i Vengegaard, han passer jo godt til at være Søn af Anders Ibsen.

Idet vi træder over Tærskelen til det nye Aarhundrede, finder vi Gaarden 1701 og 03 beboet af Oberførster Christopher E. v. Hynitz og Søren Rasmussen Yde (denne endnu 1715). Det er altsaa nye Folk, der er kommen til.

Ved Oprettelsen af det skanderborgske Ryttergods kom Vengegaard ind under dette og var ansat til 26 Td. H. I 1718 og 32 beboes Gaarden af Oberførster og Vildtmester Johan Herman Ritter. Han var Regimentskvartermester til Hest 1694—1701, Stabssekretær hos Grev Chr. Dtl. Reventlow 1709 og Oberførster i Jylland 1710²⁾. Han begravedes i Venge Kirke $^{30}/_4$ 1736. Hans Hustru Elisabeth Margrethe døde 1731. I 1761 og 67 boede her Sessionsskriver og Amtsforvalter Hoved og Niels Lauesen (denne ogsaa 1756). Amtsforvalter Hoved var gift med Johanne Elisabeth Ritter, Oberførsterens Datter, der døde i Haarby 1779. Oberførster Friderich v. Pultz, der ogsaa har boet her, døde 1766.

I 1767, da Ryttergodset blev ophævet, blev Vengegaard af Kronen udbudt til Salg $^{30}/_9$ og Aaret efter solgt (17 Td. H.) med Tiender og Gods for 34,809 Rdl. til Amtmand over Skanderborg og Aakær Amter Friderich Ludwig v. Woyda, der $^{23}/_6$ 1767 havde

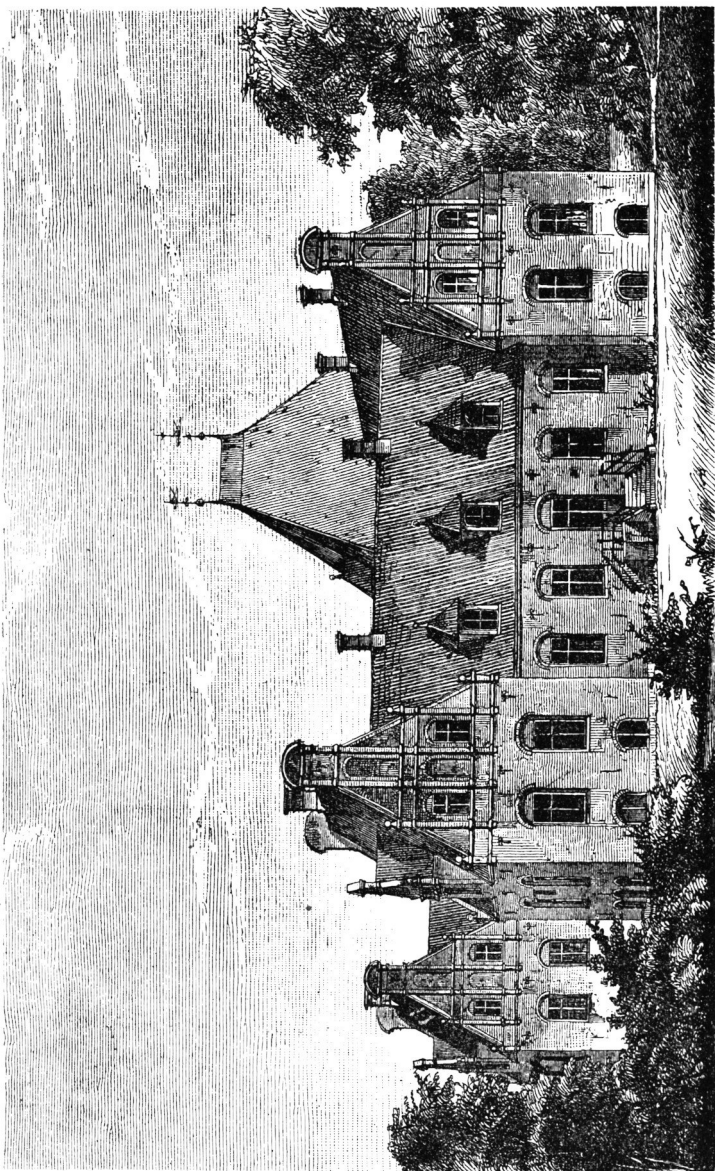
1) Skanderb. Lens Regnsk.

2) Egeberg: Silkeborg Slot III, 100.

erhvervet Sædegaardsfrihed for Vengegaard. Han var Søn af Amtmanden i Kolding Ludwig Ernst v. W., en indvandret pommersk Adelsmand, og Magdalene Sybille v. Klenow. Fr. L. v. Woyda, der var født paa Koldinghus ³¹/₇ 1697, begyndte sin Løbebane som Kammerpage hos Frederik IV 1721, og hans Karriere var den sædvanlige for saadanne høje Herrer: 1726 Kammerjunker, 1730 Amtmand, Aaret efter Etatsraad, 1744 Konferensraad, 1746 Kammerherre, 1759 hvid Ridder, 1768 Gehejmeraad. ³¹/₃ 1750 blev han gift med Frederica Anna Sophie v. Adeler, en Datter af Gehejmeraad Fr. A. til Bratskov og Anna Beate Rosenkrantz. Efter hende gav v. Woyda i 1768 Gaarden Navnet Sophiendal. Han døde ¹¹/₃ 1778; over ham og hans Hustru findes der en Mindetavle i Venge Kirke.

Gehejmeraadinde Woyda havde nu Gaarden en Aarrække og døde i Aarhus ²⁰/₂ 1805. Ægteparret havde ialt haft 7 Børn, af hvilke der ved Moderens Død levede 2 Døtre. Den ene af disse, Anna, blev gift med Baron Holger Reedtz-Thott til Gaunø.

Formentlig samme Aar som Gehejmeraadinden døde købtes Gaarden paa Auktion af Byfoged Andreas Nicolai Bagger i Skanderborg og Jørgen Gjesing i Randers, men 1806 pantsatte de Sophiendal for 55,000 Rdl. til Woydas Arvinger. Bagger († i Skanderborg ¹⁶/₈ 1827) og Gjesing solgte Gaarden 1811 til Peder Schandorff af Aarhus, forhen Murermester i Skanderborg, der døde paa Sophiendal 1813. Fra ham gik Gaarden over til Svigersønnen Chr. Møller Bus, efter hvem den i 1820 under den haarde Landbrugskrise blev udlagt ved Tvangsauktion for 10,000 Rdl. til v. Woydas Arvinger, der Aaret efter skødede den til deres Medarving Baron Jørgen Rosenkrantz til Vedø (en Søn fra Rosenholm). Han var i 1812 bleven gift med ovennævnte Holger Reedtz-Thotts Datter Charlotte. Baron Jørgen Rosenkrantz døde 1831, hvorefter Sophiendal ved Auktion for 11,150 Rdl. gik over til to Sønner, senere Oberst Frederik W. Rosenkrantz, og senere Baron Gottlob Emil Georg Frederik R. Denne udkøbte Broderen i 1853, var

Sophiendal. (Tegn. af V. Koch, 1880).

1843—66 Amtmand i Thisted, 1866—79 Stiftamtmand i Viborg og ejede Gaarden til sin Død 1884. Han var en dygtig Embedsmand, Medlem af Stænderforsamlingen og Rigsraadets Landsting. Ved at samle Malerier paa Gaarden har han skabt en statelig Samling af Portrætter af Slægten Rosenkrantz. Hans Hustru Baronesse Louise Elisabeth Rosenkrantz af Rosenholm afstod i 1886 Sophiendal for 170,000 Kr. til sin Søn, Kammerherre og Hofjægermester Gunde Jørgen Holger Carl R., der var gift med Anna S. F. A. V. Juel. Kammerherre Rosenkrantz var en energisk Landmand, der var stærk optaget af Gaardens Drift. Efter hans Død 1912 overtog hans Enke Stillingen som Priorinde for Odense adelige Jomfrukloster. Sophiendal gik saa over til Sønnen, Baron Holger Jørgen Gottlob Frederik Rosenkrantz, den nuværende Ejer, f. 1886, som er gift med Ida Ebba Lilly Falbe-Hansen.

Gaardens Hovedbygning, der er opført paa samme Sted, hvor den gamle fra det 18. Aarhundrede stammende Hovedbygning laa, ligger omtrent 100 Alen vest for Kirken. I dens Fundamenter blev der fundet Bjælker, som har været angrebne af Ild, og en Mængde Trækul. Bygningen er opført 1876—79 efter Tegning af Professor H. B. Storck og udvidet 1884. Den bestaar af en Hovedfløj med et bredt, taarnagtigt Midtparti samt to Sidefløje — alt i en Etage undtagen Midtpartiet — med Kælder og Kviste samt Gavle. Den smukke Portal saavel som Kaminen i Havestuen er huggede i Sverige af svensk Marmor (Komstasten). Ornamenterne er modellerede af Billedhugger Vieth og udført af Stenhugger Ola Månsson fra Skaane. Vestibulen er prydet med Træværk og Billedskærerarbejde af Snedkermester Oxelberg og Billedskærer Hans Berg. Den indre Gaardsplads er beplantet med studsede Linde.

Mellem Gaarden og den lille Venge Sø gaar Vejen fra Venge til Nørre-Vissing.

Sophiendal stod 1808 for 17 Td. 2 Alb. fri Hovedgaardstakst Ager og Eng, i 1870 22 Td. H. Til Gaarden hørte 1842 to Teglovne. Ligeledes hørte der til

samme en Stubmølle, beliggende paa Bakken ovenfor Venge By. Det siges dengang (1842) at have været den eneste Vindmølle i Skanderborg Amt foruden Horsens Mølle(!). Den var bortforpagtet for en aarlig Afgift af 200 Rdl. For at holde Gæsterne ved Møllen, var der paa Hovedgaarden indrettet et Boghvedeværk, der ogsaa kunde benyttes til Skraaning af Malt.

Endnu ca. 1835 var en stor Del af Sophiendals Jorder bevoksede med Ellekrat og var saa blødt et Morads, at det næsten var ufremkommeligt med Køretøj, da Hestene sank i til Bugen¹⁾.

Kirken,

i Middelalderen kaldet Sct. Trinitatis Kirke, hørte som bekendt til det gamle, længst forsvundne Venge Kloster, og er en i arkitektonisk Henseende yderst interessant Bygning. Da Kirken vil blive beskrevet i nærværende Aarbog af Bibliotekar Haugsted, skal jeg her indskrænke mig til at berette om dens Inventar og de Indskrifter, der findes i den.

Oven over VaabenhUSDøren er anbragt et Sandstensskjold med følgende Inskription:

1792 / er Venge Kirke / i Stand sadt / af / FREDE-
RICA / ADELER / Enke af / VOYDA.

Altartavlen er et daarligt Maleri af Nadveren med Aarstallet 1655 forneden. Paa Alteret staar to gamle og tunge Messing-Lycestager samt en nyere syvarmet, hvorpaa læses:

Givet til Venge Kirke af Gaardejer Jørgen Pedersen,
Venge Nørgaard, Anno Domini 1913.

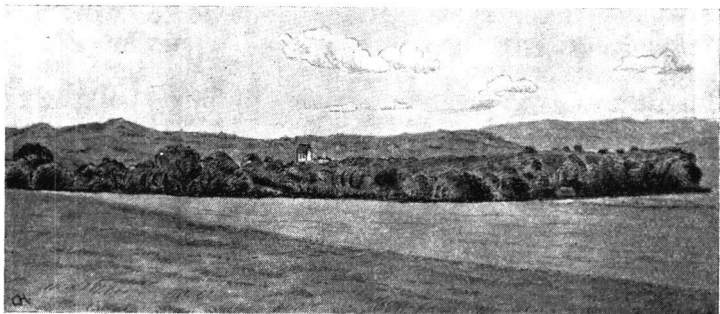
Døbefonten er af Granit med udhuggede Dobbeltløver ligesom den i Adslev. Paa Døbefadet ses den sædvanlige Fremstilling af Bebudelsen med springende Hjorte langs Randen. Herpaa findes ogsaa to Skjolde. Det ene er delt af en lodret Bjælke, og i hver Halvdel findes forneden en Stjerne. I det andet ses et Dyrehoved, formodentlig en Hest. Over Skjoldene staar: . A . B . . K . H B, underneden 1623.

¹⁾ Schythe: Skanderb. Amt, S. 305.

Paa Væggen i Skibet hænger en Bøgegren af Sølv under Glas og Ramme og med Indskriften:

Med Tak fra Arbejdere og Funktionærer paa Sophiendal.

Paa en svær gammel Dør i den søndre Korsfløj (Taarnet) findes et Vaabenskjold, der er lodret delt i to Halvdele. I den til venstre for Beskueren ses en springende Hjort. Den højre Halvdel er inddelt i 4 Felter, hvori findes en sort Fugl, en væbnet Arm, en Borg og tre Figurer, der ligner vandret liggende Halvmaaner. Endelig er der i Felternes Skæringspunkt et lille Midtfelt med et Skib i.

Udsigt mod Venge Kirke fra Øst.

I Væggen i samme Kapel er indmuret en sort Marmortavle, hvorpaa læses:

Herunder hvile | Geheimeraad F. L. v. Woida, f. 1696, d. 1778 | og | Hustru F. A. Sophie Adeler, f. 1728, d. 1805, | og tvende Born. | Indsat i taknemmelig Erindring af Kirkeeierne 1888.

Prædikestolen er i sen Renæssancestil og har malede Billeder af Kristus og de 4 Evangelister.

Over Vestbuen hænger en stor Tavle med et Skriftsted i udskaaren Træramme med Krone over.

I Kirken findes iøvrigt 3 Lysekroner uden Indskrift samt et Orgel.

Kirkegaarden er højtliggende, stærk skraanende ved Siderne og besat med usædvanlig mange Gravstene. En af dem (fra 1904) har en engelsk Indskrift over

en Frimurer, R. Fischer. Ud mod Sophiendals Have findes Familien Rosenkrantz' Gravsted med Indgang fra Haven til Gravhvælvingen.

Den $30/1$ 1217 stadfæstede Kong Valdemar Øm Kloster Besiddelse af Venge Kirke, hvor Klosteret forhen havde været, og som det længe havde ejet¹⁾. Kirken tilhørte 1687 Kongen, men er nu selvejende.

Om en Gave til Kirken skriver Præsten i Dover, Niels Andersen Sveistrup, $7/4$ 1623 følgende (oversat fra Latin): »Paa Claus Glambechs Tid, som var Lensmand paa Skanderborg, kom for omkring 40 Aar siden, kort før min Embedstid, to Kvinder, som skal have været adelige Frøkener, til Venge Kirke. De spurgte til hvem den var indviet, og da de havde faaet at vide, at det var til den hellige Trefoldighed, var de gaaet ind i Kirken og havde smykket Alteret med et Damaskestæppe med purpurfarvet og gul Islæt og med Besætning af Raasilke af samme Farve undtagen det Guld, der var indvævet. Fra hvilket Land de var, ved man stadig ikke²⁾.«

Kaldskapellaner til Venge.

(Fra 1914 Sognepræster).

Som allerede anført var Venge Sogn tidligere Anneks til Dover. Men Sognet har dog i den katolske Tid været selvstændigt, idet det var det almindeligste dengang, at hver Præst havde sit Sogn. Vi ved dog intet om Præsterne i Venge i det Tidsrum, medmindre den Præst Palno Jonsen (Jensen), der nævnes under Haarby 1380 og 99, kan have været Sognepræst her, hvad et og andet kunde tyde paa. Kaldskapellaniet oprettedes $14/9$ 1873.

1874—78. Jørgen Peter Melbye, kaldet $11/3$ 74, blev $10/5$ 78 Sognepræst til Serridslev og V. Brønderslev, senere til Vejle og Hornstrup; g. m. Edle Caroline Mathilde Lund. Børn: Thorkild, Massør i Gentofte; Knud Lund, Sognepræst til Græse og Sigerlevvester (†); Christian, Afdelingslæge ved Viborg Sindssygehospital; Lilly (adopteret).

Fra Pastor Bendt i Venge har jeg med Tak modtaget følgende Oplysninger om Kapellaniet i Aarene 1878—92:

1) Suhm: Hist. af Danm. IX, 290.

2) Danske Saml. 2. R. VI, 156.

Af Mangel paa Ansøgere stod Kapellaniet ledigt en Tid, og Sognepræsten Jens Mygdal fik Lov til at nyde dets Indtægter, naar han besørgede alle Embedsforretninger og aarligt indbetalte 50 Td. Byg efter Kapiteltakst til Stiftsmidlerne. Kapellaniets Inddragelse gav imidlertid Anledning til Strid mellem Pastor Mygdal og Beboerne, særlig af Venge Sogn, hvilket endte med, at Mygdal søgte og fik sin Afsked med Pension i 1879. Som Følge af denne Pensionsbyrde kunde Kapellaniet ikke blive besat, og ved kgl. Resolution af $10/9$ 79 bestemtes, at Eftermanden skulde aarligt indbetale 50 Td. Byg til Stiftsmidlerne i kirkeligt Øjemed indtil Formandspensionens Ophør og derefter til Lønning af en Kapellan pro loco 1000 Kr., 6 Td. Rug, 50 Td. Byg og 25 Td. Havre aarligt. Paa dette Vilkaar blev derefter Sognepræsten Anders Jensen kaldet 1879, men han søgte kort efter om Fritagelse for at indbetale de nævnte 50 Td. Byg, og »dette hans Andragende blev desværre bevilget«, skriver Kapellan Overgaard, fra hvem disse Optegnelser stammer, og for hvis Regning de staar. — Pastor Mygdal oppebar Pension til sin Død 1891. Nu skulde Kapellaniet atter have været besat og blev opslaaet vakant i Efteraaret 1891. Der meldte sig ogsaa Ansøgere, men Afgørelsen af Forholdene fandt først Sted i 1892.

1892—1905. Anders Christian Christensen Overgaard, senere Sognepræst til Hinge og Vinderslev, Forfatter til en Prædikensamling, et lille Skrift om den evangeliske syrokaldæiske Kirke samt Bogen »Fra Lysgaard Herred«.

1906—11. Olav Fog Nielsen, senere Sognepræst til Hejls; g. m. Anna Vilhelmine Borch.

1911—18. Asger Bent Eskesen, senere Valgmenighedspræst i Hjarup og Skanderup; g. m. Anna Laura Valdborg Thomsen.

1918—26. Even Nicolaj Marstrand, tog sin Afsked og blev senere Valgmenighedspræst i Ousted paa Sjælland; g. 1) m. Dagmar Hansen, 2) m. Ane Sofie Holdt, f. Rasmussen.

1927—36. Ole Leo Axel Bendt; g. m. Ellen Taarning.

1937. Gudmund Kelstrup.

Lærere ved Venge Skole.

1743. Laurids Schmidt (se Dover Sogns Historie under Sognedegne).

(1756)—58. Jacob Schmidt (S. af ovennævnte), døbt i Venge $\frac{4}{4}$ 1734; kaldes et Sted »Studiosus, Degn og kgl. Skoleholder«.

- men da han blev begravet i Venge allerede $^{10/3}$ 58, har han rimeligvis kun været Faderens Medhjælper i Degneembedet¹⁾. Gift i Framlev $^{6/7}$ 56 m. Ane Marie Prang, db. sst. $^{29/2}$ 36 (D. af Degnen til Harlev og Framlev Peder Larsen P. og Mette Marie Sørensd. Nords). Søn: Laurids, db. $^{28/8}$ 57.
1787. Envold Rasmussen, f. c. 1764, Substitut, »lønnes af Degnen.
1801. Christen Johnsen, f. c. 1762, var 1801 Degnens Substitut og ugift.
1806. Matthæus Rafn.
- 1835—(50). Rasmus Jørgensen, f. c. 1800, dimitteret fra Lyngby 1824, konst. som Lærer og Kirkesanger i Venge $^{8/12}$ 35, fast ansat samme Aar. G. m. Chatrine Marie Jørgensen, f. c. 1799. Børn: Christian Erhard, Ane Margrethe Jørgine, Wilhelm, Hermantine Sophie Marie.
- (1857—60). Jens Peter Dalsgaard, f. i Ringe Sogn c. 1819; g. m. Mette Mortensen, f. i Taaning Sogn c. 1821. Børn: Marie, Anton, Martin.
1870. Jens Larsen, f. i Toustrup, Dallerup S., c. 1842; g. m. Maren Rasmussen Basse, f. i Blegind c. 1847. Børn: Las Rasmus og Jens Ivert Bondgaard.
- 1876—1916. Marius Larsen, f. $^{4/5}$ 1848 (Forældrene boede i Bjerger), dim. fra Gedved 71, blev i Efteraaret 73 Andenlærer ved Lund Skole og i Efteraaret 76 Lærer og Kirkesanger i Venge; g. i Tamdrup $^{28/10}$ 76 m. Rasmine Marie Pedersen (D. af Lærer i Lund Hans P. og Inger Marie Sørensd.)
- 1916—. Frands Julius Jensen Valbjørn; g. m. Olga Volline Kristine Marie Jørgensen.

Lærere ved Haarby Skole.

1787. Michel Sørensen, »Husmand og Skoleholder«, f. c. 1763, var 1787 ugift.
- (1801)—08. Peder Laursen. »Husmand og Skoleholder«, f. c. 1775, var 1801 ugift, † 1808.
- 1808—19. Jakob Jensen, en Bondekarl her fra Byen. Han skriver i en gammel Dagbog, der fandtes i Skolen: »Skolen stod ledig Lang tiid, Formedelst Skoleholderens Sygdom og Død. Skolen modtaget af Jakob Jensen i Oktober 1808, som den Tid Blev Beskikket til Skolelærer«. I 1818 skriver han i Bogen: »Skolegangen fra d. 20de Maii til den 17de Septbr. var ophørt, fordi ingen Børn har indfunden sig ved Skolen«. Jensen flyttede 1819 til Alken og blev Gaardmand der.
- 1819—23. Eriknaur, Seminarist, kaldet i Nov. 1819, forflyttet 1823.
- 1823—36. Rasmus Pedersen Schriver, f. 1806; g. m. Ellen Marie Sørensdatter, f. 1805. Børn: Ane Magdalene og Petrine. Blev forflyttet til Vrold.
- 1836—46. Johan Frederik Pedersen Schriver, Broder til Formanden, hos hvem han havde været Hjælperlærer. Han

¹⁾ Meddelt af Forfatteren Sigurd Elkjær.

- hørte til de »opvakte« og var meget afholdt. G. m. Ane Johanne Sørensdatter, f. i Skanderup Sogn 1810. Børn: Peder, Ane Kathrine, Søren Peter.
- 1846—55. Jens Ludvig Edslev, f. i Harlev Sogn 1817, var 1850 ugift. Han købte en Jordlod udenfor Byen, saa han blev kørende, hvad ingen af de andre Lærere i Haarby var. † 1855.
- 1855—57. Nygaard, forflyttet til Virklund ved Silkeborg.
- 1857—59. Rasmus Winther Jensen, f. i Aarslev Sogn, Aarhus Amt, ca. 1827; g. m. Helene Jensdatter, f. i Gylling Sogn ca. 1824. Børn: Sophie, Johanne, Søren.
- 1859—61. Lorentsen, kom til Boeslum ved Ebeltoft.
- 1862—66. Jakob Mortensen fra Taasinge, kaldet $\frac{1}{1}$ 62, en dygtig Land- og Havemand, men ilde lidt af Befolkningen, saa han i Begyndelsen af 66 maatte tage sin Afsked uden Pension. Man mente, at han var »noget sær«. Fra Haarby rejste Mortensen til Svendborg og levede der i mange Aar.
- 1866—1913. Jens Carl Christian Jensen, f. i Galten (Framlev Herred) $\frac{11}{6}$ 1843 (S. af Skrædder Søren J.), Var først 4 Aar Biskolelærer i Glarbo (Ry Sogn), derefter 1862 Elev paa Lyngby Seminarium, hvorfra dim. 65. Siden Hjælpelærer i Skorning ved Galten, kaldet til Haarby $\frac{1}{5}$ 66. Holdt i ca. 30 Aar Aftenskole og fik i 72 oprettet den endnu eksisterende Bogsamling. Havde mange Tillidshverv, rejste til Alderslyst ved Silkeborg, † $\frac{9}{4}$ 1916. G. $\frac{5}{10}$ 66 m. Ane Karen Marie..... af Skanderborg, f. $\frac{28}{4}$ 1844, † i Haarby $\frac{8}{11}$ 1900.
- 1913—. Adolf Nielsen; g. m. Anna Margrethe Jokumsen.

Lærere ved Nørre-Vissing Skole.

- (1834—60). Jens Nielsen, f. Venge Sogn ca. 1809; g. m. Maren Jensdatter, f. sst. ca. 1820. Søn: Niels.
- 1864—1903. Peder Jensen, f. i Hadbjerg $\frac{2}{6}$ 1842, dim. fra Lyngby 61, kaldet $\frac{1}{7}$ 64, blev $\frac{9}{1}$ 95 Dannebrogsmænd, † i N. Vissing $\frac{8}{5}$ 1903; g. m. Sofie Nielsen, f. i Farre $\frac{17}{12}$ 1841, † i N. Vissing $\frac{13}{8}$ 97.
- 1903—19. Søren Peter Jensen Hummeluhr, f. i Søften $\frac{3}{4}$ 1870 (S. af Gaardejer J. C. H.), dim. fra Jelling 95, derefter Friskolelærer i Nybølle—Hillerslev paa Fyn, $\frac{1}{8}$ 98 Lærer i Nordby paa Samsø og $\frac{1}{7}$ 1903 i N. Vissing.
- 1919—. Andreas Viggo Jensen, ugift.

Andre Personalia i Venge Sogn: Dorthe Cathrine Aachmand, Jordemoder i Venge 1801; Christopher Ambrosius, Gaardmand i Søballe 1770 og 87; Henrik Badendick (f. i Husum), Informator hos Oberførster Ritter paa Vengegaard, † 1714; Morten og Søren Basse, N. Vissing 1693; Peter Philip Bode, afsk. Sergeant i Haarby 1801; Buckart, Løjtn. ved Dragonerne 1718; Anders Bund i Venge 1619 (ogsaa en And. Bunde 1683); Knud Bæhr, Skriverdreng hos Sessionsskriver Hoved paa Vengegaard, † 1758; Marie Copmann, Tjenestepige paa Sophiendal 1801; Johan Cortum (Kortum), Søballe 1742 (Enken nævnes 1761); Peder Dahlsen,

Fuldm. paa Sophiendal 1801; Johan Does, N. Vissing, † 1736; Hans Dørresen, Ungkarl, N. Vissing, † 1732; Niels Jensen Ersholt, sst. 1765; Niels Sørensen E., Venge Sogn 1700 og 07; Peder Sørensen E., Gaardmand i Venge, † 1708; Birgitte Nielsd. Fogh, Enke, † 1730; Mads Giord, Venge 1619; Jens Gyberg (g. m. Karen Kier), Søballe 1801; Jochum Harlew, Søballe 1801; Peder Hiort, N. Vissing, † 1700; Jens Sørensen Holst, Venge, † 1737; Gustav Horn, svensk Tømmermand sst. 1718; Henrik Howalt, afdanket Rytter, Søballe, † 1731; Jens Hvas af Haarby, † i Bjestrup 1766; Per Høst, Venge 1581; Friderich Jensen, »Inderste og Natmand«, Venge 1801, er vel samme Mand og hans Familie, der 1803 omtales som boende i Hjelmslev Herred og da talte 6 Medlemmer, og 1819 som en Natmandsfamilie, boende i et Hus ved Sophiendal¹⁾; Jacob Stephen Chr. Langballe, Venge 1834; Rasmus Nødeløf, Haarby, † 1717; Laurids Pedersen, Husm. i Venge, † 1718 »af en Alteration, som hand fick freddag aften d: 29. Aprilis ofver sin Søns enroullering til dragun, og dødde samme Natten Klochen 2«. (Kirkeb.); Jochum Probst, Haarby, † 1736; Johan Bernhard Reddelien, N. Vissing 1824; Mette Schrader f. Glahn, Degneenke (hvorfra?), Venge 1801; Jens og Poul Smidt, Venge 1575; Jens Rasmussen Sort, sst. 1761 og Jens Sørensen S., sst. 1767; Venten, Oberstløjtn., Søballe 1746; Johan Werner, sst. 1704; Ane Rasmusd. Yde, sst. 1702 (g. m. Thomas Pedersen).

Rettelser og Tilføjelser til »Hjelmslev Herred«.

(Se Aarbøgerne 1920—35).

1920.

S. 84: Blandt Herredsfogederne tilføjes Mads Palnesen 1462 (se 1933, S. 52—53), og Peder Andersen i Fregerslev, der nævnes 1626 og ¹⁴/₄ 46 undertegnede en Beretning om Herredets Tilstand efter Fjendens Indfald²⁾. 1651 betalte han 13 Ørter, 5 Skp. Havre til Aarhus Hospital³⁾. Oluf Pedersen Freesløf var formodentlig hans Søn. Jørgen Jensen i Stilling nævnes ogsaa som Herredsfoged ⁵/₁₀ 1660.

S. 85: Blandt Herredsskriverne tilføjes Peder Bertelsen (Skriver) i Fregerslev 1573 (se 1929, S. 13). Christopher Pedersen Bagge(sen) skal have været Søn af Peder Baggesen, Raadmand i Ribe. C. P. B. var først »Litteratus« i Aarhus samt handlede med Øksne paa Holland⁴⁾. Lauritz Christopher B. havde tjent Fredr. III i civil og militær Tjeneste; han var Ejer af Kejlstrup, men boede i Skanderborg⁵⁾. Johan Haagensen Møller var ikke f., men † ca. 1731.

¹⁾ Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danm., S. 254.

²⁾ Skanderb. Lens Regnsk.

³⁾ Hofmans Fund. II, 126.

⁴⁾ Egeberg: Silkeborg Slot III, 72.

⁵⁾ Anf. St.

S. 86: Om Anders Knudsen, Birkefoged i Skanderup Birk 1598 se nærværende Aarb. under Vengegaard; om Birkefoged Knud Andersen 1637 se sst. Jens Jensen i Rindelev var Medundertegner af en Beretning af ^{12/11} 1645 om Birkets Tilstand efter den første Svenskekrig¹). Han var endnu Birkef. 1650. Om Rasmus Knudsen se yderligere under Vengegaard.

S. 87: Blandt Birkefogederne i Ry Birk tilføjes Christen Pedersen. Han blev 1630 beskikket til Birkef. og tillige til at tage Vare paa Kronens Skove i Birket. Da han havde berettet, at Dover Kirketiende, som hans Formand (Anders Rasmussen) havde haft i Fæste, var frakommet ham og fæstet til Sognemændene, faar Lensmanden ^{2/10} 30 Ordre til at forhandle med Bønderne om, at de godvilligt afstaar Tienden til C. P. Bønderne bad for sig og fik ^{9/12} Lov til at beholde den. Kongen plejede at have Natteleje hos C. P., naar han kom til Egnen²). Endnu ^{14/4} 1645 var han Birkef., da han underskrev en Beretning om Tilstanden efter Krigen 1643³).

S. 89: Skanderup Sogn havde 1769 672 Indb.

S. 91: Om Vrold Skovs Størrelse vidner den Omstændighed, at Amtmand Grabow ^{3/2} og ^{6/3} lod tilsige 131 Vogne til at hjemføre hans Brænde i Skoven⁴).

S. 95: Da der i 1617 skulde udføres en Del Arbejder paa eller ved Skanderborg Slot, fik Lensmanden Ordre til at sætte et Baadhus, Fiskehus og to Hyttefade paa og ved Æbelø. Sammesteds skulde »Skibene« lægges⁵).

Vrold By bestod 1651 af 16 Helgaarde, alle Kronens, af hvilke Præsten havde den ene som Anneksgaard⁶).

S. 102: Fuldbro Mølle var 1620 atter forfalden, hvorfor Lensmanden maatte lade den istandsætte med stærkt »Rindværk« og andet Tilbehør. Det til ovennævnte Bygninger nødvendige Tømmer skulde han lade hugge i Lenets Skove⁷). Om Møllens Tilstand under Fjendens Indfald 1644 hedder det i en Indberetning: »Fuldbromølle, er Rett paa Adelveyen, Som Heele Martzen er fremb och thillbagekommen gandsche Vdplunderet«.

1921.

S. 4: Foerlev bestod 1651 af 6 Helgaarde, hvoraf de 5 var Kronens og det 6te i Bondeeje.

S. 9: ^{4/12} 1760 faar Farver Mathias Mørck Bevilling paa at maatte opbygge en Stampemølle (Foerlev Mølle) paa 6 Fag mod deraf at svare aarl. 2 Rdl.⁸)

1) Akter ang. Besigtelser paa Lenene i Skaane, Bleking og Jylland 1645—46.

2) Kanc. Brevb.

3) Skanderb. Lens Regnsk.

4) Hübertz Aktstykker I, 6.

5) Kanc. Brevb.

6) Sognepræsternes Designationer etc. 1651.

7) Kanc. Brevb.

8) Rentekammerets Ekspeditionsprot.

S. 15: I Januar 1587 anmoder Fred. II nogle Herremænd og andre, som Kongen vidste havde gode Kvægarter, om hver at overlade ham to gode, unge Køer eller Kvier og sende dem til Skanderborg, hvor Kongen med ikke ringe Bekostning har opført en »skøn« Ladegaard og derfor gerne vil forbedre Kvægbesætningen¹⁾.

S. 16: ^{18/5} 1656 bevilger Kongen, at man maa tage Tagstenene af Husene paa Skanderborg Ladegaard. Da Kongen »naadigst erfaarer«, at det øverste af et Hus paa Ladegaarden er nedblæst, maa en Del af Murene paa samme Hus aftages, saa at Huset bedre kan holdes under Tag²⁾.

S. 17: »Udi forrige Uge [ø: midt i Juli] skal Skanderborg Ladegaard være reent afbrændt. Ilden opkom om Natten, og Hr. Kammerraad Moldrup skal derved have taget en betydelig Skade, og staaet Fare for nær at have blevet indebrændt³⁾.

S. 23: Om Falskmøntneriet paa Holtskovgaard se Thane: Skanderborgs Hist., S. 113.

S. 32: Om Skanderup Kirkes Reparation handler følgende Brev: »Fr. 3. G. A. V. att eftersom vore Vndersotter boendis for vort slot Skanderborg, hos os Underd: lader Andrage at Skanderup Kirke skal være meget brøstfeldig, med Vnderd: begering at dend til des Reparation noget maatte foryndis, da effterdi vi Naad: erfahrer vor och Cronens Saavelsom Kirchens Anpart Korntiende, paa Vore Vegne aff lensmanden paa vort slot Skanderborg hid indtill At være oppeborit, och os derfore Regs^b [ø: Regnskab] giort, haffuer vi Naad: bevilget och tillat, Saa och her med bevilger och tillader. At for vor och Cronens saavelsom Kirchens Anpart Korntiende, maa Jndtill Anderledes forordnet worder, bruges och anvendis till forn: Skanderup Kirches Nødvendige Reparation, dog skall den forpligt være, med forne Reparation och biugning Strax At begynde, och fortfare, saa wit meest Skee kand, Saa frembt dee ellers denne voris benaading agter at niude. forb: etc. Hafniæ den 25. Junij Anno 1650⁴⁾.

1923.

S. 9: Det tidligere Jernstøberi ved Skaarup er antagelig det »Fabrique Huus«, der i 1766 laa paa Skaarup Bys Grund, og hvorpaa Peder Skaarup i Aarhus havde Bygningsejendom ifølge Approbation ^{7/2} 1756⁵⁾.

Skaarup udgjorde 1651 2 Helgaarde og 8 Halvgaarde.

S. 12: Rytterbønderne i Virring klager ^{4/7} 1706 over, at en Del af deres Kvæg og Bæster »forleden Aars Foraar« var bortdød formedelst Fodertrang og andre Uheld, saa at de nu ikke kunde

1) Jydske Tegnelser III, 121 b.

2) Skb. Lens Regnsk.

3) Jydske Efterretninger 1770, Nr. 29.

4) Jydske Registre.

5) Ny kgl. Saml., Fol., 422.

have den Besætning paa deres Gaarde, som de efter Forordningen skulde have. De havde anmodet om Hjælp, men denne var endnu ikke bevilget. Nu fornyer de deres Andragende om Hjælp, »hvor ved vi Gaardene kunde Conservere«¹⁾.

S. 15: 1632 nævnes Rasmus Hansen i Vester mølle, da Mester Jørgen Pedersen, Slotsfoged til Skanderborg Slot, ¹⁶/₁₀ forhvervede Birkefoged i Skanderup, Birk Knud Andersens Dom over ham om at give Jørgen Pedersen Korntiende af noget Jord, som laa i Skanderup Sogn²⁾.

S. 32: ²⁴/₇ 1669 bevilges kgl. Lakaj Jørgen Koefoed en Gaard kaldet Rindelevgaard, som Eiler Gabrielsen Akeleye til Dato havde nydt Landgilde og Arbejdspenge af, saaledes at Jørgen Koefoed maa nyde Gaarden kvit og frit uden Landgilde og Arbejde i sin Levetid³⁾.

S. 39: Atter 1624 var der Ildsvaade i Fruering Præstegaard. Hr. Knud Jensen berettede, at hans Gaard og Formue er brændt ved en uforvarende Ildebrand. Lensmanden fik derfor ²⁶/₈ 24 Brev om at lade ham faa nødtørftigt Bygningstømmer i Kronens Skove og noget af det nedbrudte Tømmer fra Jærgaardene ved Skanderborg By⁴⁾.

1925.

S. 64: Niels Chr. Clausen paa Vitvedgaard var ikke Sognepræst, men Sognefoged. Vitved By bestod 1651 af 3 Helgaarde, 17 Halygaarde og 1 Bol.

S. 66: Fastrup bestod 1651 af 8 Halygaarde, ligesaa 1682.

S. 71: I »Danske Atl.« V, 980 fortælles, at Vester Kirke i Vejle Amt havde en Klokke, der var bestemt til Vitved Kirke ifølge Indskriften:

Jeg wir (?) till Rodstok kjøbt og betald
thiill Widtvid Kierke oudvald. 1581.

Denne Klokke maa dog nok være forsvunden inden 1833, thi nu hænger der i Vester Kirke kun en lille Klokke, støbt af Gamst i København i sidstnævnte Aar.

S. 76: »Stillinge Dam« kan ikke have ligget ved Stilling, thi ved Bytinget i Aarhus ¹⁰/₁ 1639 bevidne en Del gamle Borgere efter Erik Grubbes Forlangende, at i 50 og flere eller færre Aar, som de kunde mindes, havde Adelvejen fra Tulstrup, Astrup, Maarslet og Tranbjerg Sogne gaaet over Stillingdam og siden gennem Aarhusgaards Mark til Aarhus. Efter dette maa Stillingdam have ligget nord for Tranbjerg og Maarslet — men hvor? 1623 omtales en »Gallie« ved Stillingdam⁵⁾.

Stilling By bestod 1651 af 9 Helgaarde, 1682 af 13 Gaarde og 1 Hus med Jord. Skolen, som den var i 1860'erne, beskrives i Th. Jensen og Østergaard: Adslev-Slægten, S. 156—57.

¹⁾ Breve, Dokumenter etc. 1679—1848, Skb. Amt.

²⁾ Hjelslev Herredsbog 1687.

³⁾ Rentekammerets Eksped.-Prot.

⁴⁾ Kanc. Brevb.

⁵⁾ Hübertz' Aktsstykker II, 213, 279.

1927.

S. 48: Om Blegind Folks Ret til Fiskeri i Aarhus Aa vidner følgende Dokument, der opbevares i Aldrup Mølle. Det er udstedt af Kronprins Christian (senere Chr. V):

»Vii Christian etc.: Efftersom vj Naadigst kommer udj erfaring, huorledis Christen Pedersøn och Anders Pederszøn begge Boendis vdj Blegind i Skanderborig Ampt deris frij fischerj i Blegind Aa och Minde schal formeenis, der de det dog udj Saa mange Aar, och aff Arrildtz tiid Nydet, haftt och brugt haffuer; Vj och derforuden aff atschillige thingszvinders forhuerffuelze erfahrer, bemelte fischerj dennem iche alleeniste at Haffue thilhørt; Men End och til offuerflød fornemmer, Hvorledis en Amptmand til Skanderborrig Naffnlig Manderop Parszberg ungefahr for — 78 Aar Siiden, bemelte fischerj dennem ved en dom udsteedt aff Hielmsløff Herridtzting Anno — 1591. dend — 15. Martij. schal haffue Ladet Confirmere, Som End nu ved sin fulde Magt v-feldt och v—Sueket befindis, Saa ville vj Naadigst at bemelte Mænd Christen och Anders Pederszøn Nyder her effter som tilforne, deris frij fischerj udj Blegind Aa och Minde, formeenendis alle och huer dennem desudj, jmod Ret og Billigheed nogen hinder eller forfang at giøre, Giffuit paa dend Kongelige Residens I Kiøbenhafn dend — 7. Iunij Anno — 1669.

Wnder Woris Zignet

Christian«.

S. 52: Aldrup Mølle. I H. F. Rørdams Tillæg til »Aarhusensis Liber« (Kirkehist. Saml. 3. R. V, 325) nævnes blandt Aarhus Domkapitels Godser i Middelalderen »primo molendinum Olldrup«. I en Fodnote bemærker Rørdam: »I Hundslund Sogn. Møllen findes der endnu«. Ja, ganske vist, men det er en Vindmølle, som jo ikke kan have eksisteret paa den Tid. »Molendinum Olldrup« er ganske sikkert Aldrup Vandmølle i Blegind Sogn, som jo ogsaa laa adskilligt nærmere Aarhus.

Om Aldrup Mølle handler følgende Dokument af $\frac{1}{9}$ 1460: »Jeg Marquard Marquardsen i Aldrup Mølle sælger og skøder beskeden Mand Mathis Mathisen, Borger i Aalborg, min Jord, som mit rette Eje og »ærwe« er, som jeg arvede efter min Fader, i Aalborg, hvilken Hennike Barnffather paabor, liggende i Vor Frue Sogn østen næst til Peter Tyriesøns Gaard. Og kendes jeg mig at have oppebaaret Penge og fuldt Værd af Mathis Mathisen for Jorden. Medb. af andre hæderlige og gode Mænd Hr. Oluf Lang etc. Datum Aarhus die Egidii¹).

Hos Førstelærer H. Sørensen i Tiset Skole opbevares nogle Dokumenter vedrørende Aldrup Mølle, hvori anføres Besidderne af Møllen fra 1755.

S. 57: Om Fundet af Resterne af Esbern Rasmussens Epitafium i Blegind Kirke se Aarhus Amtstid. $\frac{8}{5}$ 1935.

S. 58: Niels Christiansen Hirtznach. »Han fristede tvende Gange

¹) Repertorium Diplom. 2. Ser. I.

den haarde Skebne, at Hans Præstegaard ved ulykkelig Ildsvaade blev lagt i Aske, første Gang d: 6. April: 1730. Andengang d: 27. Jun: 1735. Fik begge gange Kongl: Benaadning af dato 2. Jun: 1730 og 15. Jul: 1735, at nyde 1 Rixd. af hver Kirke i Stiftet til Præstegaardens Opbyggelse¹⁾.

S. 61: Til Listen over Sognedegne til Blegind og Hørning føjes Herids (?) Rasmussen, der det Aar betalte Ekstraskat, og Anders Galthen til 1737, hvorom under Lærere ved Hørning Skole.

1929.

S. 19: En lille Rettelse til Dørup Østergaard: Mette Marie Jensdatter overlevede ikke sin Mand, men han overlevede hende og giftede sig anden Gang med en Anne Margrethe. Saa dør han 1872 og Anne Margrethe gifter sig Aaret efter med Michel Laurssen. Rasmus Jensen Pedersen, der var en Søn af Peder Sørensen og Anne Margrethe, solgte Gaarden til Slagtermester Rasmus Pedersen.

S. 22: »Michel Tømmermand« i Dørup Mølle døde 1594 ell. 95, og Møllen fæstedes da af Nils Jensen fra Flensted, som gav en Daler og en Okse i Stedsmaal²⁾.

S. 25: 1885 læs 1835.

1931.

S. 27: Peder Sørensen fæstede 1598 ell. 99 Koldens Mølle efter Jens Nielsen for 8 Daler og en Okse³⁾.

S. 42: Præsten Ludvig Bendtsen havde Børnene Bendt, f. 1845, Poul Martin, f. 1847, Henriette, f. 1848.

S. 43: Christen Ibsen Mariager fik $\frac{1}{8}$ 1668 Skøde paa den Bondegaard i Jeksen, som Laurs Jørgensen paaboede⁴⁾.

1933.

S. 54: 1574 erhvervedes et Lovhævdsvidne af samtlige Mesings Selvejere ang. deres Selvejerskov. Just Hansen havde da $\frac{1}{2}$ Selvejergaard i M. 1591 udstedte Oluf Pedersen i Jeksen Købebrev til Villum Pedersen i Mesing paa den Part, som han havde arvet efter hans Fader Peder Michelsen, i de »trej« Selvejergaarde i M. 1623 var Michel Sørensen og 1625 Poul Bertelsen Selvejergaardmænd sst.⁵⁾.

1935.

S. 33: En af de to Mænd, som var jaget fra deres Gaarde i Hemstok, er formodentlig Laurids Ibsen, som 1649 boede her⁶⁾.

S. 47: Præsten Jes Fæsters Datter Mette Margrethe var gift med Christen Mygdahl, kgl. Fuldmægig ved Vandvæsenets Kontor i København.

¹⁾ Lachmann Manusk., Horsens lærde Skole.

²⁾ Skb. Lens Regnsk.

³⁾ Anf. St.

⁴⁾ Diverse Korrespondancer etc. Ryttergodset vedk. 1680—1774.

⁵⁾ Anf. S.

⁶⁾ Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 4. R. VI, 475.

Pastor Anders Jensen, som Palle Rosenkrantz sikkert giver en lovlig ultreret Skildring af, blev ikke forflyttet til »et øde Hedekald«, men til Ølsted i en god østjydske Egn ved Horsens.

S. 48: Sogndegn Peder Poulsens Hustru Magdalene Nielsdatter Fog blev begr. $^{10/5}$ 1731. Degnen Laurids Schmidt havde endvidere Sønnen Jens, begr. i Venge $^{18/11}$ 1738, 2 Aar gl.

I »Eldste danske Archivregistraturer« I, 238 omtales et Pergaments-Stadfæstelsesbrev fra 1403 paa Latin og Dansk, bekræftende Liudgaardt i Hjelmslev Herred at skulle tilhøre Ringkloster. Men hvor laa denne »Liudgaard«? Jeg har ikke kunnet finde Plads til den i noget Sogn i Herredet.

Som Slutningsvignet til denne Herredsbeskrivelse kan passende sættes nedenstaaende Billede af Skanderborg Ladegaardes fordums Skole som Type paa Egnens gamle Byggeskik. Huset ligger endnu ved Skanderborg—Aarhus Landevejen og er nu Privatbolig.

Skanderborg Ladegaardes ældste Skole.